

DR. REGINA LAUKAITYTĖ

Lietuvos istorijos institutas

1940–1942 m. DOKUMENTAI APIE KUNIGO MYKOLO KRUPAVIČIAUS MEMORANDUMUS VALDŽIOS INSTITUCIJOMS

Rengdama pranešimą LKMA konferencijai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus 1940 ir 1942 m. memorandumus, Lietuvos archyvuose ir bibliotekose aptikau nemažai jų nuorašų. Palyginus juos su jau skelbtais, galima pastebėti nemažai redakcinių skirtumų, praleidimų, net vienos pastraipos kupiūrą. Tai paskatino dar kartą publikuoti iš esmės jau žinomus dokumentus – gerokai patikslinti jų turinį.

Skaitytojui turėtų būti įdomūs ir kiti čia pirmą kartą skelbiami 1940–1942 m. dokumentai: 1940 m. gruodį–1941 m. sausį vykusių NKVD darbuotojų pokalbių su M. Krupavičiumi Kalvarijoje aprašymas, tuo metu NKVD parengta jo charakteristika. Prie jau žinomų 1942 m. dokumentų pridėdame iki šiol nepublikuotus generalinio komisaro A. Rentelno raštus, susijusius su protestą dėl Lietuvos kolonizavimo pasirašiusių asmenų nubaudimu.

Dokumentai skelbiami netaisant kalbos, rašybos (išskyrus skyrybą, akivaizdžius mašinos rašinio riktus), laužtiniuose skliausteliuose paaiškinant santrumpas. Prie publikacijų pateikiama daugiau informacijos apie pačius dokumentus, archyvuose esančius jų nuorašus.

M. Krupavičiaus 1940 m. spalio 7 d. memorandumas LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo, Liaudies Komisarų Tarybos ir LKP CK nariams

Šis „Memorandumas“ jau buvo paskelbtas¹, tačiau, palyginus publikacijas su archyvų fonduose išlikusiais nuorašais², galima teigti, kad labai ilgas – maž-

---

¹ Valstybininkas politikos sukuriuose, Chicago, 1980, p. 195–214; Prelatas Mykolas Krupavičius, parengė A. Urbonaitė, OSF, Kaunas, 2001, p. 83–99; Memorandumas sovietinės valdžios organams 1940 m., – *XXI amžius*, 2005, Nr. 65, p. 9–10, Nr. 67, p. 10. Visus kartus buvo publikuotas tas pats tekstas.

² M. Krupavičiaus „Memorandumas katalikų su komunistais bendradarbiavimo reikalu“, 1940 m. spalio m. (diena nenurodyta), – LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 60, l. 8–16; tas pats, – 1940 m.

daug 11 mašinraščio lapų – ir gana nesklaidus tekstas buvo perrašytas skubotai. Jame praleista daug žodžių ir frazių (pvz., krašto apsaugos ministras Musteikis vadinamas teisingumo ministru), redaguota kalba, be to, visur praleistas memorandumo pavadinimas.

Čia skelbiamas dokumentas yra Lietuvos valstybiniame istorijos archyve Kauno metropolijos kurijos fonde (f. 1671, ap. 5, b. 60, l. 8–16). Jis išliko tarp 1940 m. spalio 8–9 d. vykusios vyskupų konferencijos protokolų. Tad neabejotina, kad būtent su šiuo dokumentu susipažino ordinarai. Jo originalumu nesunku įsitikinti, palyginus tekstą su vertimu į rusų kalbą, išlikusiu Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriuje³. Dokumentas yra nepasirašytas mašinraštis, kopija.

LIETUVOS TSR AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMO,
LIAUDIES KOMISARŲ [TARYBOS] IR KOMUNISTŲ PARTIJOS
C. K. NARIAMS

Мыколо КРУПАВИČIAUS,
S.Kalvarijos R[omos] K[atalikų] parapijos klebono

MEMORANDUMAS
KATALIKŲ SU KOMUNISTAIS BENDRADARBIAVIMO REIKALU

Lietuva prisidėjo prie TSRS ir pati tapo TSR. Nuo to momento pasikeitė visas jos gyvenimas iš pagrindų. Tiesa, kol kas tas kitėjimas yra tik vyksmo eigoje, bet to kitėjimo kryptis yra aiški. Jei kitėja visos Lietuvos ir jos piliečių gyvenimas, tai ypač kitėja Bažnyčios ir jos narių būklė. Iš viso ko matyti, kad Bažnyčiai ir jos tikintiesiems rengiama ypatinga būklė ir gyvenimo sąlygos, visai skirtingos nuo kitų gyvenimo sričių. Per tą trumpą laiką jau yra faktų, kuriais galima šis teigimas pailiustruoti:

a/ Parapijinėms ir vienuolynų žemėms pritaikyta visai kitokia žemės norma negu kitiems žemės savininkams; vadinasi, bažnyčia statoma į skirtingas sąlygas ir taikomas jai kitoks mastas.

b/ Tikinčiųjų vaikams neleidžiama mokytis mokyklose tikėjimo. To dar maža – jie bus verčiami mokytis netikėjimo.

c/ Visi tikintieji yra įpareigoti daryti metrikacijos aktus civiline – netikybine tvarka, tuo tarpu kai netikintieji šiose srityse yra visai patenkinami.

---

spalio 8 d., – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 318, saug. vien. 27214, l. 1–11.

³ „Меморандум по вопросу сотрудничества католиков с коммунистами“ Николая Крупавичюса, 1940 10 07, – LYA LKP DS, f. 1771, ap. 1, b. 120, l. 141–151.

d/ Uždaryti visi katalikų laikraščiai ir žurnalai. Kalbama, kad neleidžiama spausdinti katalikų knygas, o iš esamų daugelį išima iš apyvartos.

e/ Atimta kunigams pensijos ir teisė jas gauti net tiems, kurie ją ištaravo grynai valstybinę ne „kunigišką“ darbą dirbdami. Vadinas, jiems piliečių lygybės principas netaikomas ir jie pastatomi už įstatymo ribų. Tad ir vėl ypatinga tikintiesiems būklė.

Pasitenkinu šiais keliais, bet pakankamai ryškiais faktais, kurių yra žymiai daugiau; bet ir tie pakankamai įrodo, kad Bažnyčiai ir jos nariams skiriamas kitas kelias ir taikomas kitas mastas negu kitiems piliečiams ir organizacijoms. Jei taip yra, turi būti tam priežastys. Kurios? Mėginsiu jų paieškoti, kad rastume bendrą kalbą į susitarimą. Mano manymu, svarbiausios priežastys gali būti šios: 1/ Katalikų socialinė doktrina ir praktika, 2/ Tarpusaviai santykiai katalikų su komunistais ir 3/ Katalikų religingumas. Apsistosim prie kiekvienos jų bent po kiek skyrium.

Kaip katalikybė, taip ir komunizmas yra ne tik doktrina, bet visas gyvenimas. Kiekvienas jų turi savo teoriją ir savo praktiką. Vienas ir kitas darė ir daro įtakos į žmones, į jų gyvenimą ir duoda gyvenimui kryptį. Koks tarp jų santykis? Į tai atsakyti reiks pirmiausia trumpai pažvelgti į Kristaus mokslą ir praktiką.

Kristus pirmoj eilėj buvo religinis reformatorius. Jo karalystė buvo ne šioje žemėje, bet Jis ant žemės gyveno, savo mokslą skelbė žemės vaikams, tad ir įtaką turėjo daryti ir žemės gyvenimui. Jo mokslas ligi tol buvo negirdėtas, revoliucinis, nes priešingas visiems mokslams, skelbtiems ligi Jo atėjimo. Tuo metu darbo žmonija buvo niekinama, spaudžiama, persekiojama ir išnaudojama, kaip niekad. Kristus juos glaudžia prie savęs šaukdamas: „Eikite prie manęs visi, kurie vargstate, o aš jus atgaivinsiu“. Kristus daugiausia lanko vargšus Galilejos žemdirbius ir darbininkus. Savo mokslą Jis apvilko prieinamiausiomis plačiosioms masėms formomis. Kristus mokąs – tai vargšų mokytojas. Savo kalno pamoksle, kuris yra puikiausias meilės ir dvasios galybės himnas, Kristus ne[si]kreipė į mokytus ir turtuolius, bet į darbo minias; savo mokinius išsirinko tik iš darbininkų tarpo. Kristus atnešė žmonėms ekonomišką išvadavimą. Vergas nepažino teisingumo. Visi ir visur jį skriaudė. Kristus tarė: „Vertas darbininkas savo užmokesčio“. Leonas XIII⁴ tuos žodžius taip parafrazavo: darbo turi užtekti darbininkui padoriai pragyventi be išmaldos. Tas žodis reikalavo teisingai įvertinti darbą, nustatyti teisingą

⁴ Popiežius Leonas XIII Katalikų Bažnyčiai vadovavo 1878–1903 m. Toliau cituojama jo enciklika „Rerum novarum“ paskelbta 1891 m.

tarp jo ir užmokesčio santykį ir žiūrėti į darbininką ne kaip į mašiną, bet kaip į žmogų.

Kristus atnešė žmonėms dorovišką išvadavimą. Jis įsako vargšo, skaudžiamojo asmeny save matyti: „Kiek kartų jūs padarėte /gera/ vienam šitų mano mažiausių brolių, man padarėte“. Jis darbininkams pasakė: „Tu esi žmogus, Dievui tik tiek vertas, kiek ir anie laisvieji“. O turtuoliui tarė: „Tas vergas – tai tavo brolis, lygus su tavim. Jūs esate vieno Tėvo vaikai“. Ir tų laikų vargšai vergai ir darbininkai instinktyviai pajuto Kristaus asmenyje savo užtartytoją, prietėlį ir išvaduotoją. Jie būriais telkėsi prie jo. Jie sudarė pirmus Jo sekėjus, jie už Jį mirti ėjo. Kristaus priešai Jį pajuokdami vadino driskiųjų ir vergų karaliumi. Skelbdami Jam kaltinimo aktą, Jį inkriminavo norint sugriauti esamą santvarką, panaikinti vergų institutą ir t. t. Ir Kristus tai padarė. Savo sukurta dvasine šiluma, nustatytu tarp žmonių broliškumo santykiu, paskelbtu naujo turinio ir prasmės teisingumu Kristus iš pagrindų palietė anų laikų visuomenę ir valstybinę organizaciją: vergiją, moters ir vaiko būklę, teisinę našlių, našlaičių ir senių globą, darbo sąlygas, kovą su ydomis ir ligomis ir t. t. Kristus padėjo pamatus naujam pasauliui. O pačią statybą tęsė Jo įpėdiniai. Socijalinis teisingumas, kova už skiaudžiamą ir išnaudojamą žmogų, už įvedimą lygybės ir teisingesnio turto padalinimo raudonu siūlu tęsiasi per visą krikščionijos gyvenimą. Visa tai integralinė krikščionybės dalis. Labai įdomus Bažnyčios Tėvų laikotarpis – tai griežta ir nenuilstama kova prieš turtą ir už varguolius. Kiti patrologai yra linkę Bažnyčios Tėvus dėl to laikyti socijalizmo pirmtakais.

Apie viduramžių Bažnyčios įtaką ir veiklą pacituosiu žinomo vokiečių socijalisto mokslininko ir ne mažesnio Bažnyčios priešo Karolio Kautskio⁵ nuomonę iš „Očerki i etudy“ /S.Peterburg, 1907/. „Viduriniais amžiais“, rašo jis „mokslams ir menui buvo prieglauda Bažnyčia“ /88 p./ „Visų vidurinių amžių metu rūpinimas pavargėlių buvo Bažnyčios viena pagrindinė pareiga /115 p./ Bažnyčia elgėsi su savo valdiniais palyginamai švelniai, Bažnyčios prieglobsty žmonės gyveno gerai, bent žymiai geriau negu karingų pasauliečių globoj“ /158/. „Bažnyčia išmokė germanus geriausių žemės dirbimo būdų, ir dar ilgai viduriniais amžiais vienuolynai buvo pavyzdingomis žemės ūkio fermomis. Kunigai išmokė germanus meno ir aukštesnių amatų. Bažnyčios globoj buvo ne tik žemdirbys, ji teikė pagalbos ir miestų didžiūmai. Su ypatingu rūpestingumu Bažnyčia globojo prekybą. Didžiosios rinkos buvo steigiamos prie bažnyčių. Ji įvairiais

⁵ Karlas Kautskis (1854–1938) – vokiečių istorikas ir ekonomistas, socialdemokratijos teoretikas.

būdais stengėsi pritraukti į tas rinkas prekybininkus. Bažnyčia buvo tais laikais vienatinė visuomeninė organizacija, kuri rūpinosi palaikyti susisiekimo kelius ir vienuolyniško vaišingumo keliu palengvindavo keliones. Daugelis vienuolynų, kaip, pav., Hospices, Alpių kalnuose, buvo sukurti išimtinai palengvinti prekybiniam susisiekimui. Tam susisiekimui ir prekybai Bažnyčia skyrė tiek reikšmės, kad jam pagyvinti ji susijungė su kitu faktoriumi – žydais. Popiežiai ilgus laikus palaikė ir gynė žydus. Žinoma, kad visi mokslai viduriniaisiais amžiais galima buvo rasti tik Bažnyčioje, kad ji tik viena tuomet duodavo architektus, inžinierius, gydytojus, istorikus, diplomatus ir t. t. Visas materijalinis, o kartu su juo ir dvasinis žmonių gyvenimas buvo Bažnyčios emanacija“ /154–5 pp./ „Ji buvo lygiai naudinga ir valstybei ir žmonėms“ /156/. Labai įdomios popiežių žemės reformos, vestos bažnytinėje valstybėje. Jomis pradėta rūpintis XIII-me amžiuje ir baigė paskutinis popiežius, iš kurio buvo atimta bažnytinė valstybė. Jų radikalumu ir drąsumu šiandien ne vienas nustebtų /žiūr. Krupavičius „Kova dėl žemės ir ūkio“⁶/. O ką kalbėti anais žilaisiais viduramžių laikais. Visa tai buvo daroma ne tik valstybės naudai, bet ir vargo žmonių gerovei.

Atėjo naujieji amžiai. Daug kas pakitėjo žmonių gyvenime. Pakitėjo ir Bažnyčios gyvenimo bei darbo sąlygos, bet jos mokslas ir praktika mūsų liečiamais klausimais nepakitėjo. Ji paliko ištikima darbo žmonių klasei, ji tradiciniai reikalauja teisingesnio turtų padalinimo, ji su visa drąsa kovoja su kapitalizmu, ji atvirai smerkia idėjas, nešančias maišatį ir priespaudą į žmonijos tarpą, kaip, pav., priešpaskutinis popiežius Pijus XI⁷ pasmerkė rasizmą, kuris tiek nelaimių atnešė pasauliui ir specialiai žydams. Už tai žydai buvo Pijui XI labai dėkingi ir, jam mirus, ir Lietuvos žydai pareiškė užuojautą dėl jo mirties. Popiežiai budriai saugojo ir gynė taiką bei smerkė karus. Priminsiu tik šios rūšies akciją Benedikto XV⁸ didžiojo karo metu ir paskutinių popiežių šio karo metu.

Kaip popiežiai vertino darbo žmonių klasės būklę? Leonas XIII Enciklikoj „Rerum Novarum“ taip nupiešia darbininkų būklę: „Vargstantiems reik greit ir sėkmingai padėti, nes žmonių dauguma vargsta be kaltės didžiam skurde. Gyvenimas paliko darbininkus pačius vienus be globos nežmoniškų darbavių bei nesuvaldomų konkurentų gobšumui. Padėtį

⁶ Turima galvoje M.Krupavičiaus knyga „Kova už žemę ir ūkininką“, Kaunas, 1928.

⁷ Popiežius Pijus XI (Achille Ratti, buvęs apaštalinis vizitatorius Lenkijoje ir Lietuvoje) Katalikų Bažnyčiai vadovavo 1922–1939 m. Toliau minima jo enciklika „Quadragesimo anno“ paskelbta 1931 m.

⁸ Benediktas XV Katalikų Bažnyčiai vadovavo 1914–1922 m.

pasunkino plėšrios palūkanos, kurios, kad ir ne kartą Bažnyčios pasmerkotos, betgi kita forma nepasotinamų spekuliantų imamos. Be to, dar mažne visa gamyba bei prekyba atsirado nedaugelio žmonių rankose ir tuo būdu saujelė praturtėjusių kapitalistų pavertė nesuskaitomas rankpelnių minias bemaž tikrais vergais“. Pijus XI Enciklikoje „Quadragesimo anno“ rašo: „Be galo išaugo biednų proletarų skaičius, kurių vargai šaukiasi Dievo; prie jų prisidėjo gausingos žemės darbininkų minios, gyvenančios sunkiausiomis sąlygomis ir netekusios vilties turėti savo žemės nuosavybę. Todėl, jei suderintomis ir vaisingomis pastangomis nebus joms padėta, jos liks visada proletarijato eilėse... Didelis proletarijato skaičius, iš vienos pusės, ir mažas skaičius turtuolių su galingais ištekiais, iš kitos pusės, įrodo aiškiausiai, kad mūsų „industrializmo“ vadinamais laikais pagaminti tokioje gausybėje turtai yra blogai paskirstyti...“. „...Drauge su milžinišku industrializmo kilimu smarkiais šuoliais ėjo priešakin ir kapitalistinė ekonomijos santvarka, kuri taip išsiplėtė po visą pasaulį, kad faktinai smarkiai palietė ir tuos ekonominio ir socialinio gyvenimo santykius, kurie nebuvo atsirėmę kapitalu, ir ten padarydama žymios įtakos kaip savo progresu, taip ne mažiau ir savo liūdnomis pasėkomis ir žalingais vaisiais... Ne tik kapitalą, bet ir jėgą bei viso ekonominio gyvenimo vairą yra paėmę į savo rankas atskiri žmonės... Tas ekonominis gyvenimas ir jo užvaldymas išaugo iki kraštutinumo tuose, kurie, kaip kapitalo laikytojai, turi savo galioj kreditus ir juos skirsto pagal savo saivališką norą. Kreditu jie valdo visą ekonominio gyvenimo kraujo apytaką; ekonominio gyvenimo gyvybės pajėgos yra jų rankose, kad, rodos, niekas be jų leidimo nė atsikvėpti negali. Šis jėgos ir galybės suplakimas – natūralus įstatymais nepažabotas konkurencijos laisvės vaisius – baigiasi ne kitaip, kaip stipresniojo užvaldymu, o šis labai dažnai yra smurtininkas ir nedorėlis. Tai toks yra naujausias ekonominio išaugimo ypatumas“.

Taip popiežiai charakterizuoja kapitalizmą ir jo pasėkoje atsidūrusią darbininkų klasės būklę.

Mūsų laikais populiarius popiežių minčių interpretatorius E.Fiedler savo knygoje „Defenzyva ar ofenzyva“ II dalyje⁹ taip rašo apie kapitalizmą, kuris, anot Pijaus XI, yra „smurtininkas ir nedorėlis“. „Jei neabejojama, kad 90% to skurdo yra iššaukęs koncentruotas kapitalizmas, jei mes kasdien matome, kad tas skurdas nuodija sielas... kad jis krikščiones moteris ir

---

⁹ Emil Fiedler, Defenzyva ar ofenzyva?: katalikų akcijos trilogija; II dalis: Žmogus tarp žmonių, Kaunas, 1931.

mergaites verčia pasidavinėti ir šimtus tūkstančių mūsų brolių verčia gyventi šuns gyvenimu, tai mes būtumėm... kaltininkai, jeigu to griaušančio kapitalizmo neprakeiktume... Visa tai mes darom Kristaus vardu, kuris atsistojo vargstančiųjų ir kenčiančiųjų pusėn, kuriam Lozorius buvo artimesnis negu turtuolis. Užtat leiskit mums duot pavojaus signalą prieš tokią ūkio sistemą, kuri tik kai kuriuos padaro lėbaujančius ir turtų švaistytojus, kurie deda aukso dantis net savo šunims, kai tuo tarpu mūsų neturtingųjų brolių vaikams krenta dantys iš bado“ /42–3 p./ „Jeigu ūkio sistema natūraliniu būtinumu šimtus tūkstančių stumia į skurdą, išplėšia jiems tikėjimą ir dorą, tai šalin tokia sistema! Jai paskelbkim kuo griežčiausią kovą. Mes neturim mažiausio pamato jį¹⁰ ginti, jį užstoti, slėpti. Jos¹¹ neša skurdą po skurdo... Mums visai nerūpi žydėjimas poros šimtų koncernų, kurie visą pasaulį verčia savo vergais, bet mums labiausiai rūpi patenkinta, sveika, dora tauta. Besigailėdami tautos, mes turime kirsti šaknis to medžio, kurio vaisiai milijonams teikia baisų skurdą. Mūsų vieta ten, kur alksta, skurdą kenčia, spaudžiami ir išnaudojami, bet ne kur kraunami milijonai, kur ant pajamų didinimo kelio guli milijonai plėšikų sužeistų žmonių“ /42–3, 50 pp./ „Mūsų pareiga – panaikinti tuos šaltinius, iš kurių teka skurdas“ /54/.

Tokiais ryškiais žodžiais Fiedleris nupasakoja Katalikų Bažnyčios pažiūrą į kapitalizmą ir jo padarinius, jos santykį su proletarijatu ir su kapitalistine santvarka. Ne vienas ir lietuvių katalikų rašytojų panašiai yra rašęs.

Kokias priemones katalikų Bažnyčia siūlo kovai su proletarijato skurdu ir daromomis jam skriaudomis?

Pirmoj eilėj siūlo teisingesnį turtų padalinimą, neišskiriant ir žemės reformos /Pijaus XI laiškas meksikiečiams/. Be to, paduoda visą eilę detalių priemonių. Leonas XIII, pav., minėtoje enciklikoje „Rerum Novarum“ pateikia tokių priemonių: „1/ Turtuoliai ir darbdaviai privalo: nelaikyti darbininkų vergais, gerbti juose aukštą jųją, o krikščionybės paaukštintą, žmogaus vertę... Gėda ir nežmoniška išnaudoti žmones kaip daiktus, norint pralobti ir tik tiek juos tevertinti, kiek jų darbo jėga gali duoti naudos. 2/ Nevalia apkrauti darbu daugiau, negu sveikata pakelia; neduoti tokio darbo, kuris netinka dirbančio amžiui ir lyčiai. 3/ Didžiausia darbdavių pareiga duoti kiekvienam, kas jam teisingai pridera gauti... Nei Dievo įsakymai, nei žmonių įstatymai neleidžia spausti reikalaujančių ir vargstančių savo naudai ir naudotis jų vargais įsigėidus pralobti. O nusukti prideramą

¹⁰ Taip tekste, čia ir toliau turi būti: ją.

¹¹ Taip tekste, turi būti: Ji.

atlyginimą – tai sunkiausias nusikaltimas, kuris šaukiasi dangaus keršto. 4/ Turtuoliai turi stropiai vengti, kad nei prievarta, nei suktybėmis, nei visokiomis kitomis spekuliacijos priemonėmis neatimtų iš biednų, ką jie yra susitaupę. 5/ Beturčiai iš prigimties yra lygiateisiai kaip ir turtingieji piliečiai... Vyriausybė privalo imtis reikalingų priemonių vargšų reikalams ir gerovei apginti; to nedarant, bus mindžiojama teisybė... 6/ „Valstybių turtai ne iš kitur, kaip iš darbininkų darbo kyla... Reik tad remti visa, kas tiktai gali būti naudinga darbininkų būviui. 7/ Kai dirbtuvėse gresia pavojus darbininkų dorai, kai darbdaviai užkrauna darbininkams per sunkią našą, arba spaudžia juos sąlygomis, žeminančiomis žmogaus vertę, kai darbininkų sveikatai kenkiama nepakeliamu jų lyčiai bei amžiui netinkamu darbu, tuomet reikia būtinai pavartoti įstatymo jėgą bei įtaką... Turtingieji yra savo turtais apsišarvoję, o biednųjų minios yra be turtų, patys neapsigina nuo skriaudų, todėl daugiausia remiasi valstybės globojimu. Už tai valstybė ir privalo ypatingai rūpintis darbininkais. 8/ Valstybė turi visų pirma apginti vargšus darbininkus nuo gobšų žiaurumo, kurie nesivarždami naudoja žmones kaip paprastus daiktus savo pelnui. 9/ Reikia žiūrėti, kad kasdieninis darbas nebūtų ilgesnis kaip jėgos leidžia. 10/ Neteisinga reikalauti iš moters ir vaiko to, ką gali vyras. Ypač reikia saugoti vaikus, kad jie nestotų į fabrikus tokio amžiaus, kada jų kūnas ir protas nėra užtektinai sustiprėję. 11/ Užmokesnis privalo būti ne mažesnis, kaip kad to reikia taupiam ir padoriam darbininkui pragyventi. Kai darbininkas būtinumo verčiamas, ar dar didesnio vargo bijodamas, sunkesnes sąlygas priima, nors ir nenori, turi priimti ir kurias darbdavys ar tarpininkas jam primeta, tat yra prievarta, prieš kurią teisybė šaukia... 12/ Visi dvasininkai ir katalikai visomis išgalėmis turi gerai pažinę socialinį klausimą padėti darbininkijai“ ir t. t.

Negi sutalpinsi trumpame memorandumė visą Bažnyčios socialę ir darbininkišką programą. Padaviau tik nuotrupas iš jos, bet ir iš to pakankamai aišku, kad:

- 1/ Bažnyčia yra priešinga kapitalizmui ir jo padariniams,
- 2/ Bažnyčia su kapitalizmu kovoja,
- 3/ Ji stoja proletarijato pusėje,
- 4/ Ji imasi priemonių jų būklei pagerinti ir pašalinti neteisybės, skurdo bei vargo šaltiniams.

Aišku tad, kad katalikai su komunistais turi plačią bendro darbo dirvą. Ta dirva – tai ekonominė ir socialinė dirva. Tiesa, tai dar ne visa, nes yra dar sritis, kur katalikai skiriasi nuo komunistų. Tai religijos sritis.

Bet ar dėl to jie turėtų eiti kas sau savais keliais? Ar dėl to skirtumo turėtų kentėti proletariatas, kurio būklei pagerinti ir krašto kultūrai bei gerovei pakelti joks inteligentų skaičius nėra per didelis? Ar dėl to reiktų iš krašto atstatymo darbo pašalinti imponuojantis skaičius katališkosios inteligentijos – pasauliečių ir dvasininkų, ir dar tokių, kurie turi nemaža patyrimo ir nuopelnų kalbamoj srityj, o visas tikinčiųjų didžiausias mases laikyti mažių mažiausiai niūraus pasyvumo būklėje?

Mes, katalikai, norime aktingai dalyvauti Lietuvos tvarkymo ir gerinimo darbe. Mes nesibijome dirbti su komunistais mus vienijančioje dirvoje, juo labiau kad ta dirva yra lietuviška, o kas yra lietuviška, yra lygiai tiek brangu ir mums, katalikams, kaip ir komunistams. Mes, katalikai, dirbome Lietuvai iš jos nesitraukdami tada, kada ji, anot vysk. Baranausko¹², buvo ir „tamsi ir juoda“, jai dirbom, kai ji buvo žaliai kutuota ir mus Smetonos režimas po Varnių stovyklas, kalėjimus ir ištrėnimus tampė, mes norime lygiai su tokiu atsidėjimu jai dirbti, kai ji raudona virto. Šitai rašydamas aš nepamirštu visos realybės – praeities kovos tarp katalikų ir komunistų, tų programinių skirtumų, tos visuomenės dalies iš katalikų ir komunistų pusės, kuri į viena kitus skersakiuoja ir mato nenumaldomus priešus. Tai yra rimtos kliūtys. Bet jos nugalimos! Jos bus pašalintos iš bendradarbiavimo kelio, kai abiejų pusių vadai savo pavyzdžiu parodys, jog tas bendradarbiavimas galimas. Mūsų konstitucija garantuoja „Religinių kultūrų atlikimo laisvę“. Kažkur „Darbo Lietuvoje“¹³ esu skaitęs, kad TSRS baudžiamas kodeksas numato bausmių už kliudymą kultūrai atlikti. Vadinasi, komunizmas Bažnyčiai leidžia gyventi ir dirbti, jei pripažįsta reikiamą vertę. Tik reiktų duoti ir sąlygas jai gyventi ir dirbti, kaip duoda kitos kultūringos valstybės, kurios atskyrė Bažnyčią nuo valstybės ir mokyklą nuo Bažnyčios, kaip, pav., USA, Prancūzija ir kitos. A. Liepsnonis¹⁴ savo straipsnyje „Socijalistinio realizmo linkme“ /Darbo Lietuvoj/ rašo, kad „pagal marksizmo ir leninizmo mokslą krikščionybė savo plėtotės amžiuje buvo progreso veiksnys“. Ji pasiliko ir dabar tokia. Ji ir dabar valstybei yra labai teigiamas veiksnys. Komunizmas yra realus. Jis nenorės to progreso veiksnio iš gyvenimo pašalinti ir kliudyti jam gyventi pilnu savo gyvenimu. Aš tikiu, kad jis nenorės dėl savo antireliginės veiklos nustatyti prieš save visą katalikiškąją visuomenę. Aš lygiai tikiu, kad tie nepalankūs katalikams ir jų Bažnyčiai pirmieji žygiai yra tik pereinamosios stadijos

¹² Vyskupas poetas Antanas Baranauskas (1835–1902).

¹³ Sovietinis dienraštis, leistas Kaune 1940 m. liepą–rugsėji.

¹⁴ Alpas Liepsnonis (tikr. Kukanka, 1910–1991), rašytojas.

nesusipratimo reiškiny. Aš tikiu, gal tai paradoksas, kad visai galimas ir mūsų laikais katalikas – komunistas, kaip buvo galimas daiktas Apaštalu laikais krikščionys – komunistai, kaip šiandien gali būti absoliutiškais komunistais katalikų vienuolynai. Kiek laimėtų ir kaip džiaugtųsi Tarybų Lietuva, kad ranka į ranką jos dirvonų vagas verstų komunistai katalikai su komunistais materijalistais. Padarykime, kad tai nebūtų svajonė, bet faktas. Ne vienas paradoksas virto gyvenimo realybe. Tepavirsta ir šis paradoksas realiu gyvenimu! Ir juo greičiau tai įvyks, juo bus geriau ir vienai, ir kitai pusei, o ypač mūsų bendrai tėvynei.

Aš suprantu, kad šituo memorandumu viso klausimo išsemti negalėjau, kaip lygiai suprantu, kad po šio mano žodžio nebus pašalintos visos kliūtys bendradarbiauti, kad iš vienos pusės ir kitos pusės kils dar eilė klausimų, reikalingų išsiaiškinti. Kai kuriuos galimus kilti praktikos klausimus pasistengsiu čia paaiškinti ir duoti kai kurių pageidavimų, kaip bendradarbiavimo sąlygas.

a/ Spaudoj ne kartą katalikai bendrai, o ypač kunigai, vadinami smetonininkais. Skaudi netiesa. Gal niekas taip atsidėjęs nekovojo su Smetonos režimu, kaip katalikai ir jų kunigai. Juk nebuvo nei vieno veiklesnio kataliko inteligento, kuris tuo ar kitu būdu nebūtų nukentėjęs nuo smetonizmo. Man pačiam teko būti internuotam ilgesnį laiką, ir per visą to režimo laiką nebuvau išleistas iš budrios smetoninės policijos priežiūros. Vilkaviškio vyskupija turi 247 kunigus. Iš jų virš keturiasdešimčiai /40/ buvo iškeltos bylos. Tai didelis nuošimtis. Jokia kita grupė tiek nenukentėjo. O kiek kunigų kitokiais būdais buvo kentėję nuo kalbamo režimo! Suvalkijos sąjūdyje kunigų didžiuma tuo ar kitu būdu dalyvavo; katalikai Smetonos režimui buvo griežtoji opozicija. Mes su smetonizmu beveik neturėjome bendros darbo dirvos. Smetonos režimas mūsų akimis buvo Lietuvai kenksmingas ir pražūtingas. Tad toks priekaištas mums daromas yra be jokio pamato.

b/ Kitas priekaištas buvo padarytas „Darbo Lietuvoje“, būk kunigai buvo priešingi civilinei metrikacijai ir dar grynai materijaliniais sumetimais. Priekaištas nepakankamai precizuotas. Katalikai buvo priešingi civilinėms sutuoktuvėms tik katalikams. Ir dabar jie yra tokios nuomonės. Bet kas dėl netikinčiųjų – tai netiesa. Esant krikščionių demokratų vyriausybei, buvo pavesta tuometiniam Vidaus Reikalų Ministeriui Z.Starkui¹⁵ parengti nepriklausantiems jokiai tikybai civilinės metrikacijos įstatymo

---

¹⁵ Zigmas Starkus (1892–1944), vidaus reikalų ministro pareigas ėjo 1924 m. liepos–1925 m. vasario mėn.

sumanymą. Darbas buvo pradėtas, bet, deja, nebaigtas. Aš pats tuo reikalu kalbėjau su vienu vyskupu ir iš jo tam reikalui pritarimą gavau. Savo knygoje „Civilinės sutuoktuvės“ /1932¹⁶/ tokią pat mintį pravedžiau. Knyga aprobuota vyskupo Karoso¹⁷. Susidarius Černiaus¹⁸ kabinetui, Kalvarijos ir pragarsėjusiam Marijampolės mitinge, kuriame kalbėjo Justas Paleckis¹⁹ ir aš, pasiūliau, tarp ko kito, reikalauti ir civilinės metrikacijos netikintiešiams. Tad mes, kunigai, nenorėjom „gvoltavoti“ netikinčiųjų sąžinės. Juo labiau netiesa komerciniai to priekaišto motyvai.

c/ Pirmiau buvau išdėstęs Bažnyčios socialinį mokslą ir jos santykį su kapitalizmu ir proletariatu. Tas Bažnyčios mokslas plačiai katalikų ir jų kunigų buvo išgirstas ir realizuojamas visame pasaulyje ir Lietuvoje. Ypač Lietuvoje, nes čia buvo kitokios sąlygos negu kitur. Tuo metu, kai joje beveik vienatinis inteligentas buvo kunigas, tad, kiek leido aplinkybės ir sąlygos, vilko visą visuomeninio gyvenimo našta. Kunigas, kilęs iš darbininkų ir valstiečių, pats buvo demokratiškai nusiteikęs ir su tais luomais sutapęs. Lietuvių kunigas buvo „mužikas“ kunigas. Kunigų veiklos ir katalikų pasauliečių veiklos demokratiškas charakteris su aiškia ir darbinikiška politika ryškiai pasirodė Steigiamajame Seime, kur katalikai turėjo atstovų didžiumą. Aš daugelio buvau pravardžiuojamas „kumečių“ ministriu. Už radikalų socialinio klausimo sprendimą ne tik gyvoje kalboje, bet ne kartą ir spaudoje vadindavo mane bolševiku. Bet visa mano socialinė politika buvo palaikoma dvasinės vyriausybės ir kolegų kunigų; kitaip mane nebūtų leidę į visus seimus atstovauti. Priešingos nuomonės nedaug buvo kunigų. Štai tokių kunigų pavyzdį kai kas paėmęs – jų ar neveiklumą, ar antidemokratinę nusistatymą – apibendrino ir apkaltino visą kunigiją kaip smetonininkus, proletarijato ar liaudies priešais ir t. t. ir t. t. Apkaltinimas neteisingas iš pagrindų ir priešingas esamam gyvenimo faktui. Kad tokių kunigų buvo ir yra – mes neginčijam. Kiekvienam kolektyve yra daugiau ar mažiau žmonių, kurie nesiharmonizuoja su bendra kolektyvo dvasia ir drausme. Tokių žmonių turėjo ir komunistų kolektyvas. Su tokiais savo idėjos draugais visi kolektyvai kovoja. Kovojo su jais ir kunigai bei dvasinė

¹⁶ Ši M. Krupavičiaus knyga išėjo Kaune ne 1932, bet 1933 m.

¹⁷ Vilkaviškio vyskupas Antanas Karosas (1856–1947).

¹⁸ Generolas Jonas Černius (1898–1977) vadovavo Lietuvos vyriausybei 1939 m. kovo 28–lapkričio 21 d.

¹⁹ Justas Paleckis (1899–1980), žurnalistas, iki 1940 m. liaudininkų partijos narys, vėliau sovietinės Lietuvos valstybės veikėjas: 1940 m. birželio 17–liepos 21 d. ėjo LSSR prezidento pareigas. Minimi mitingai vyko 1939 m. balandžio mėn.

vyriausybė. Taip, pav., Pijus XI Enciklik. „Quadragesimo anno“ rašo taip kalbamu reikalu: „Tikrai liūdna yra, Šlovingieji Broliai, jog buvo arba ir dabar yra, kad tie, kurie sakosi esą katalikai, visiškai užmiršta aukštą teisingumo ir meilės įstatymą, pagal kurį ne tik privalome kiekvienam atiduoti tai, kas yra, bet stokojantiems broliams turime padėti kaip pačiam Kristui, o ypač, kas svarbiausia, kad dėl noro pelnyti nesidrovi kankinti darbininkus. Netruksta ir tokių, kurie piktnaudoja patį tikėjimą ir jo vardu stengiasi pridengti neteisingus reikalavimus, kad apsigintų nuo teisingų darbininkų reikalavimų. Šių veikimo būdų niekad nenusostome peikę. Jie yra priežastis, dėl ko Bažnyčia, nors neteisingai, buvo įtariama einanti su turtینگais, o nesijaudinanti nelaimėmis ir reikalais tų, kurie yra, tartum, nustoję natūralios tėvainystės. Kad šis tvirtinimas neteisingas ir nepamatuotas, aiškiai rodo visos Bažnyčios istorija; pati enciklika, kurios sukaktuves minime /Rerum Novarum/, yra aiškiausias Bažnyčios mokslo liudijimas ir įrodymas, kad anie šmeižtai ir užgauliojimai daromi neteisingiausiai“. Minėtasis E.Fiedleris toje pačioje savo knygoje 51–52 psl. rašo apie kunigus, neveikiančius sulig bažnyčios mokslo socialinėje srityje: „Dažnai visu religinės bendruomenės autoritetu, šv. Rašto žodžiais ir sąžinės prikaišiojimais saugojame pylimus, kuriuos reikia būtinai išgriauti. Mes turim žmonių, kurie daugiau nieko neveikia, tik traukia iš krosnies kaštanus ir jais degina mūsų pačių pirštus. Mes ir šiandien, kaip visuomet, septintojo Dievo įsakymo vardu giname nuosavybę. Tačiau mes turime pamato ir pareigos to paties septintojo Dievo įsakymo vardu daugelį įmonių pavadinti plėšikavimo įstaigomis, o visą kapitalistų išnaudojimą pasmerkti kaip dangaus keršto šaukiančią nuodėmę... Nėra abejonės, kad toks neteisingas žemės turtų padalinimas gali privesti prie katastrofos ne tik pasaulį, bet ir krikščionybę. Nuo to apsisaugosime tik tuomet, kai viso pasaulio koncernai pavirs į skeveldras“.

1928 m. savo knygoje „Liaudies tarnyboje“ 58 p. ir aš esu šį klausimą taip palietęs: „Liaudyje įsivyravo nuomonė, kad Bažnyčia esanti tik ponams ir tik ponų reikalams tarnaujanti, kad ji esanti neatmezgamai susirišusi su konservatininkų reikalais ir kad, pagaliau, tapusi klusniu valstybės įrankiu. Tokia nuomonė, žinoma, galėjo tik stumti žmones nuo Bažnyčios. Bet kartu reikia pasakyti, kad tokia nuomonė ne be priežasties susidarė. Tų pačių priešasčių davė pačių dvasininkų elgesys. Būkim atviri. Neslėpkim nuo savęs to, kas visiems yra labai gerai žinoma. Juk neginčijama tiesa, kad ligi aštuonioliktojo amžiaus pirmos pusės dvasininkai per maža rūpinosi liaudimi /tuomet beveik išimtinai dvasininkai buvo bajorų kilmės/, per maža kreipdavo dėmesio į skaudžiausius ir svarbiausius jos reikalus,

kad, deja, dar ir šiandien turime nemaža tokių vienetų /gera ir tai, kad tik vienetų/. Tas darbo žmonių moralinis ir materijalinis reikalų nepaisymas juo labiau smigdavo į akį, kad tuo pat metu daugelis kunigų, nenorėdami nieko bendro turėti su liaudimi, nuolankiai tūpčiodavo apie didikus, stengdamiesi jų malonės nusipelnyti ir darydavo jiems nenupelnytų nuolaidų bei išskyrimų ir išimčių. Visa tai turint galvoje, visai suprantama, kodėl kunigija tapdavo svetima liaudžiai ir kodėl vis stiprėjo joje žalingas įsitikinimas, kad Bažnyčia tapusi galingųjų monopolizuota“.

Mes patys mokėjome ir mokame klystančius savo brolius sudrausti ir pamokyti. Ir rezultatų pasiekta labai gerų. Nėra tos srities Lietuvos gyvenime, kur nebūtų kunigai pasireiškę ir gerai užsirekomendavę. Atsilikėlių ir išsiskyrėlių liko labai nedaug; ne daugiau, kaip kituose kolektyvuose. Bet tai dalykas natūralus. Ir dėl jų niekas neturi rimto pagrindo kaltinti, niekinti kunigijos. V semje ne bez uroda – buvo ir bus.

d/ Kiekviena ideologinė grupė iš prigimties yra daugiau ar mažiau ekskliuzyvistinė. Jos kova su priešingomis srovėmis visai suprantamas ir natūralus dalykas. Nieko stebėtino, kad ir katalikai kovojo su komunizmu, bet su juo kovojo ne daugiau kaip su kitomis priešingomis grupėmis, pav., tautininkais. Bet mūsų kova buvo humaniška. Aš pats maniau ir manau, kad idėjos kulipka neperversi, kardu nenukirsi, kad idėją tik idėja galima nugalėti. Aš pats darydavau žygių už idėjinių priešininkų išlaisvinimą iš kalėjimų. Taip, pav., kai buvo suimtas ir ištremtas į darbo stovyklą Justas Paleckis²⁰, buvau nuvykęs pas Vidaus Reikalų Ministerį Skučą²¹ jo užtarti; kai plečkaitininkams buvo iškelta iš naujo byla, buvau asmeniškai jų užtarti pas Teisingumo ministerį Tamošaitį²² ir raštu kreipiausi į Krašto Apsaugos Ministerį Musteikį²³. Baudžiamų Suvalkijos sąjūdžio dalyvių reikalu buvau pas Ministerį Čapliką²⁴ ir gen. Šniūkštą²⁵, kai ką /pav., Butanavičių/ savo

²⁰ J. Paleckis buvo suimtas ir uždarytas Dimitravo priverčiamųjų darbų stovykloje po to, kai 1939 m. spalio 11 d. pasakė „kurstančią kalbą“ Vilniaus perdavimo Lietuvai iškilmėse (paragino prezidentą Antaną Smetoną atsistatydinti ir kt.). Kalėjo iki gruodžio mėn.

²¹ Kazys Skučas (1894–1941) vidaus reikalų ministro pareigas ėjo 1939 m. kovo–1940 m. birželio mėn.

²² Antanas Tamošaitis (1894–1940) teisingumo ministro pareigas ėjo 1939 m. lapkričio–1940 m. birželio mėn.

²³ Kazys Musteikis (1894–1977) Krašto apsaugos ministerijai vadovavo 1939 m. kovo– rugsėjo mėn.

²⁴ Julius Čaplikas (1888–1941) vidaus reikalų ministro pareigas ėjo 1935 m. rugsėjo–1938 m. kovo mėn.; generolas leitenantas.

²⁵ Generolas leitenantas Petras Šniūkšta (1877–1952), 1934–1935 m. krašto apsaugos ministras.

užstatu išlaisvinau iš kalėjimo. Minėtuose Kalvarijos ir Marijampolės mitinguose pasiūliau reikalauti amnestijos visiems politiniams kaliniams; katalikų iniciatyva buvo surinkta daug tūkstančių parašų ir įteikta smetoniniam seimui, reikalaujant visiems politiniams kaliniams amnestijos. Nužudyto Maurušaičio²⁶ reikalu lankiausi pas Krašto Apsaugos Ministerių Dirmantą²⁷ ir Kariuomenės teismo Prokurorą gen. Vimerį²⁸. Tokia buvo mūsų kova. Toji kova neprivalo būti mūsų bendradarbiavimo kliūtimi. Prancūzų liaudies išmintis taip sako: „Apsivedę neklauskite, kas buvo prieš vestuves, bet žiūrėkite, kas bus po vestuvių. Tiriant priešvestuvinį laiką gal pas kiekvieną atsiras nuodėmių, dėl kurių tektų rausti, o gal ir pačią šeimą suardyti ar bent užnuodyti jos gyvenimą“. Nedarykime ir mes tos klaidos. Nesirauškim po praeitį ir normuokime savo santykius dabartimi ir ateitimi. Mes norime pasilikę katalikais būti lojalūs Tarybų Lietuvos piliečiai ir jos bendradarbiai.

e/ Dar žodis dėl ž e m ė s r e f o r m o s. Kaip esu minėjęs, žemės reforma ne tik mano ir Steigiamojo Seimo katalikų frakcijos narių nuopelnas, bet visos Lietuvos katalikijos, episkopato ir kunigijos. Socijalinės reformos mūsų buvo numatytos plačios: ne tik žemes jos turėjo paliesti, bet ir kapitalus: miestus, pramonę ir t. t. Pirmos žemės reformos vedimo laikai buvo labai sunkūs ir ekonominiai, ir politiniai. Vedant reformą, reikėjo daug atsargumo, kad nesugniuždytumėm visai Lietuvos ekonominio gyvenimo. Dėl šių motyvų buvo pravesta tik tokia reforma. Bet vėliau jau kėlėm antros žemės reformos ir kapitalų reformos reikalą. Tokių balsų buvo katalikų spaudoje. Aš pats tuo reikalu rašiau „Amžiuje“²⁹ /pusės straipsnio cenzūra nepraleido/. Kalbėjau Kalvarijos ir Marijampolės mitinguose, Kalvarijos verslininkų susirinkime, „Naujosios Romuvos“³⁰ diskusiniame klube, siūlydamas palikti ūkininkams ligi 40 ha, dvarų paimti visą žemę ir rengtis prie kapitalų reformos.

Steigiamojo Seimo žemės reformos įstatymu bendri nuostatai buvo pritaikyti ir bažnytinėms žemėms. Tarybų Lietuvai pravedus antrą žemės reformą ir ja apėmus bažnytines žemes, su tuo, kaip esu neseniai sužinojęs,

²⁶ Aleksandras Maurušaitis buvo nubaustas mirties bausme kartu su kitais Suvalkijos valstiečių streiko dalyviais. Plačiau apie jo bylą ir M.Krupavičiaus pastangas išgelbėti jį nuo mirties bausmės žr.: P.Maldeikis, Mykolas Krupavičius, Chicago, 1975, p. 230–232.

²⁷ Stasys Dirmantas (1887–1975) vidaus reikalų ministro pareigas ėjo 1935–1938 m.

²⁸ Generolas Emilis Vimeris (1885–1975), 1923–1940 m. Lietuvos kariuomenės prokuroras.

²⁹ Turimas omenyje krikščionių demokratų dienraštis „XX amžius“, leistas Kaune 1936–1940 m. Spausdinimo mašinėlė, kuria išspausdintas šis dokumentas, neturėjo raidės „X“, ji tekste visur įrašyta ranka, tik šioje vietoje palikta vietos „XX“ įrašyti.

³⁰ Krikščionių demokratų savaitinis žurnalas, leistas Kaune 1931–1940 m.

sutiko ir Lietuvos episkopatas, by tik būtų palikta tam tikra norma kunigams ir bažnyčių tarnams pragyventi. Tai jau gerai parodo, kaip į žemės reformą žiūrėjo vyskupai ir kunigai.

Kokie iš mūsų pusės dezideratai? Atsižiūrint į faktinę padėtį, mes norime gauti tik minimalinę programą ir tik religinėje srityje. Ji taip atrodytų:

1/ R[omos] K[atalikų] Bažnyčia T[arybų] Lietuvoje yra įstatymo numatyta ir apsaugota organizacija;

2/ Laisvė pastoraciniam darbui kanonų ribose, vadinasi, ir religinei propagandai;

3/ Laisvė religinėms organizacijoms ir jų susirinkimams;

4/ Leidžiama bent viena kunigų seminarija ir teologijos fakultetas;

5/ Duodamos sąlygos tikybai mokytį pradžios ir aukštesnėse mokyklose. Mokinių lankymas fakultatyvinis;

6/ Paliekama nenusavinamos bažnyčios, klebonijos, ūkio trobėsiai, parapijos tarnų trobėsiai ir parapijos namai, seminarijos bei kurijos trobėsiai; nuo tų trobėsių nuimami sekvestrai;

7/ Paliekama parapinės žemės, kurią naudoja kunigai ir bažnyčių tarnai, be to, kapai ir kapų žemės;

8/ Leidžiama kunigams sukurti profesinę sąjungą, turėti savo privatinę susišelpimo draugiją ir pensijų fondą;

9/ Leidžiama leisti bent vieną žurnalą kunigams ir pasauliečiams inteligentams ir vieną savaitinį laikraštį liaudžiai, leisti katalikiškas knygas ir vadovėlius. Tam reikalui gražinama katalikams viena knygų leidykla;

10/ Katalikai yra pilnateisiai piliečiai, gali užimti valstybines vietas, atleistiems iš tokių vietų – jos gražinamos. Už religinius įsitikinimus ir religines praktikas niekas nebaudžiamas ir teisės neaprežiamos;

11/ Areštuotieji katalikų darbuotojai iš kalėjimų paleidžiami;

12/ Vyskupai ir Kurijos nekliudomai eina savo kanonais numatytas pareigas. Vyskupai laivai susisiečia su Popiežiumi.

13/ Laisvė parapijoms valdytis pagal kanonų teises.

Kieno vardu aš kalbu? Tuo tarpu tikrai savo. Nebuvo galimybės su kitais savo bendraminčiais kunigais ir pasauliečiais plačiau pasitarti. Atsitiktinai susitikęs kalbėjau tik su paskirais žmonėmis. Jie visi buvo vienos nuomonės su manimi šiuo klausimu. Tos mintys jiems nesvetimos, kad tik bažnyčiai laisvė būtų suteikta, kad Lietuva lietuviška pasilikėtų. Kad galėčiau platesnės masės katalikiškos visuomenės tuo reikalu nuomonę patiekti, reikia duoti galimybę mums suvažiuoti didesniam skaičiui tiems reikalams aptarti.

Aš tikiu, kad mes susitarti galime, kad neperžengiamų kliūčių bendradarbiauti nėra. Tos kliūtys yra sudarytos agitatorių bei neatsakingų publicistų. Jas sudarė ir tarpusavys nepažinimas ir nepripažinimas vienu kitiems geros valios ir grynų intencijų. Turim bendrų darbo platformų. Skiria mus religija, bet ji neturėtų sugriauti bendradarbiavimo galimybės. Tuo bendradarbiavimu, manau, esam suinteresuoti ne tik mes, katalikai, bet ir visa Tarybų Lietuva. Juk jai ne vis tiek pat, ar didžiulė katalikų masė bus aktinga Lietuvos kūrėja, ar pasyvi, nepasitenkinimu surūgusi ir apatiška. Niekam ne paslaptis, kad Lietuva yra katalikiška ir kad katalikybę slopinant tik mažas nuošimtis pasidžiaugs, o didžiulė dauguma tai priims kaip savo gyvastingiausių interesų įžeidimą. Juk idėjos brangesnės už medžiaginius turtus.

Baigiu. Aš tikiuosi iš šio savo rašto štai kokio pirmo rezultato: Tamstos, susipažinę su juo, įgaliosit bet ką gyvu žodžiu aptarti su katalikais /galima su manim ir kitais, pakviestaisiais asmenimis/ iškeltus ir nepaliestus klausimus, kad po to galėtumėm eiti į bendradarbiavimo realizavimą.

Su pagarba

S.Kalvarija

1940 m. spalio m. d.³¹

Visiškai slapta „Kunigo Krupavičiaus charakteristika“ ir NKVD darbuotojo Oskaro 1941 m. sausio 10 d. pranešimas „Apie Kalvarijos bažnyčios kleboną – kunigą – Krupavičių“

Šie dokumentai yra saugomi Lietuvos ypatingajame archyve (f. K 1, ap. 10, b. 3, l. 72–76 ir l. 77–83). Iki šiol jie nebuvo publikuoti. Pats M.Krupavičius atsiminimuose yra aprašęs susitikimus su NKVD darbuotojais, atvykusiais pas jį į Kalvariją ir prisistačiusiais kaip žurnalistai. Tad pastarųjų ataskaitos apie 1940 m. gruodžio–1941 m. sausio mėn. vykusius pokalbius suteikia unikalią galimybę sulyginti šaltinius.

Visiškai slapta „Kunigo Krupavičiaus charakteristika“ yra nedatuotas ir nepasirašytas mašinarštis rusų kalba. Jis yra tarp Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro Aleksandro Guzevičiaus specialiųjų pranešimų, rašytų SSRS NKVD pareigūnams apie pasirengimą rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą,

³¹ Šiame dokumente data nenurodyta. Valdžios institucijas pasiekęs memorandumas buvo datuotas spalio 7 d., tačiau faktiškai jis įteiktas kiek vėliau, antai kan. Povilas Dogelis dienoraštyje rašė, kad savo „Memorandumą“ M.Krupavičius įteikė vyriausybės nariams spalio 15 d. (P.Dogelis, Konfliktų metai, – *Kardas*, 1995, Nr. 1/2, p. 32).

kopijų. Tad tikėtina, kad šio dokumento autorius taip pat yra valstybės saugumo vyr. majoras A. Guzevičius. Dokumentas, matyt, parašytas 1941 m. sausio viduryje, nes jo gale minima 1941 m. sausio 10 d. data.

Сов. секретно

Специальное сообщение

ХАРАКТЕРИСТИКА КСЕНДЗА КРУПАВИЧЮСА

Ксендз Миколас КРУПАВИЧЮС родился в 1885 году, в семье батрака. Потерпев неудачу в деле аренды хозяйства в 15–20 га., отец отправляется в Америку и там изувеченный фабричной машиной, кончается в богадельне.

М. КРУПАВИЧЮС с трудом оканчивает учительские курсы. За участие в национальном движении, царская власть лишает его места учителя. Он поступает в школу лесоводства. Убедившись в том, что в качестве лесовода он в Литве остаться не сможет, КРУПАВИЧЮС бросает школу и поступает в духовную семинарию, затем кончает духовную академию в Петербурге (во время мировой войны). В духовной академии КРУПАВИЧЮС ведет борьбу с поляками и полонизаторами.

В начале 1917 года КРУПАВИЧЮС является капеланом мужской гимназии в гор. Воронеже и видным католическим общественным деятелем. В конце того же года, его избирают председателем Центрального комитета партии христианских демократов, он проводит широкую работу среди военнопленных–литовцев. В биографии КРУПАВИЧЮСА, напечатанной в одной из христ–демокских газет указано, что в начале 1918 года КРУПАВИЧЮС Воронежским Ревтрибуналом был приговорен к смертной казни. В той же биографии рассказывают, что КРУПАВИЧЮС с подложными документами и переодетый нелегально возвращается в Литву вместе с беженцами.

Вернувшись в 1918 году в Литву, ксендз КРУПАВИЧЮС проявляет себя, как необычайно деятельный, энергичный и реальный политик молодой буржуазии. Хотя христианско–демократическая идеология сформировалась раньше, но крепкую политическую партию христианские–демократы создают лишь с основания буржуазной Литвы. Самая крупная роль в создании партии христианских–демократов выпадает на долю КРУПАВИЧЮСА. КРУПАВИЧЮС избирается во

все сеймы, вплоть до фашистского переворота. Он является самым лучшим оратором того времени.

КРУПАВИЧЮС является не только вдохновителем, но и осуществителем буржуазной земельной реформы. После того, как литовская буржуазная власть укрепилась, ксендз КРУПАВИЧЮС, говоря о причинах проведения зем. реформы, уже прямо заявляет: «...Земельная реформа является той скалой, о которую разбилась волна большевизма в 1918–1920 г.г...»

Консервативные ксендзы и духовное руководство не любили «радикализма» КРУПАВИЧЮСА, хотя его «радикализм» никогда не переступал границу интересов буржуазии. КРУПАВИЧЮС опираясь³² на молодые католические силы, которые его считали несомненным авторитетом. При власти христианских демократов фактически Литвой управлял ксендз КРУПАВИЧЮС при помощи разных «троек» и «шестерок» (комитетов трех и шести), которые действовали очень круто и восстановили против себя широкие массы трудящихся.

На протяжении всего периода времени, когда христианские демократы стояли у власти, молодая литовская буржуазия необычайно обогащалась. Этот период времени характерен протекционизмом, взяточничеством, разворовыванием государственного имущества и присвоением казенных денег в огромных размерах. В то время дельцы из католических кругов – ВАЙЛОЛКАЙТИС, КАРВЕЛИС и др., приобрели громадные имущества. Один лишь КРУПАВИЧЮС, кажется, остался не вовлеченным в эти дела, что помогло ему сохранить свой авторитет.

После победы оппозиции либералов и социал-демократов на выборах к сейму³³ в 1926 году, христианские демократы и их руководитель М. КРУПАВИЧЮС, начали готовиться к перевороту. Христианские демократы договорились с таутининками, тогда еще совсем слабой политической партией (имевшей в сейме лишь 3 места). 17 декабря 1926 года христианские демократы вместе с таутининками, при помощи реакционных офицеров, произвели фашистский переворот. На первом же заседании сейма, состоявшемся после переворота, КРУПАВИЧЮС расцеловался со СМЕТОНОЙ, подчеркивая этим, что христианские демократы и таутининки будут жить в духе мира и братства.

---

³² Taip tekste, turi būti: опирался

³³ Taip tekste, turi būti: в сейм

Союз христианских демократов с таутининками был недолговечен. Скоро таутининки оттеснили христианских демократов от власти. Таутининкам это удалось довольно легко потому, что христианские демократы скомпрометировали себя в то время, когда они стояли у власти. Однако, КРУПАВИЧЮС не из тех политических деятелей, которые успокаиваются после потери власти. После кризиса, продолжавшегося некоторое время, руководимые КРУПАВИЧЮСОМ христианские демократы принимаются за оппозиционную работу.

Несмотря на то, что КРУПАВИЧЮС берется в первые годы после фашистского путча за оппозиционную работу с немалой энергией, христианским демократам не только не удастся ослабить режим таутининков, а наоборот, таутининки становятся более сильными. Боясь повредить интересам буржуазного строя, руководимые КРУПАВИЧЮСОМ христианские демократы воздерживались от резких оппозиционных выступлений. Убедившись в том, что его политическая деятельность большим успехом не увенчалась, КРУПАВИЧЮС уезжает во Францию. В 1929–1932 г.г. он изучает в гор. Лиле социальные науки. В промышленных районах северной Франции он выступает в контакт с рабочими, прилагая усилия к уменьшению влияния коммунистов и социалистов на рабочих.

Посещая заводы, собрания рабочих, КРУПАВИЧЮС практически пополняет свои социальные знания, намереваясь использовать их на деле в Литве.

Предполагали, что после возвращения в Литву КРУПАВИЧЮС получит высокое церковное назначение, однако расположенные к таутининкам епископы предоставили ему должность vicара (помощника настоятеля церкви) и то на периферии. Христианские демократы, а в особенности студенты, намеревались даже публично протестовать, но ограничились демонстративным полоумничеством к местожительству КРУПАВИЧЮСА.

КРУПАВИЧЮС еще больше восстанавливался против таутининков. Хотя расположенные к таутининкам епископы и недолюбливали КРУПАВИЧЮСА, но с его мнением считались все католические деятели, как с любимцем католической молодежи.

Разросшееся, в результате экономического кризиса 1935–1937 г.г., движение рабочих и крестьян, усиление коммунистического влияния, действует так же и на христианских демократов. КРУПАВИЧЮС не

остаётся в стороне от крестьянского движения 1935 года и поддерживает связь с активистами этого движения.

Когда в 1937 году коммунисты начали собирать подписи на требование об амнистии для политзаключенных, подписывается так-же КРУПАВИЧЮС и другие видные католические деятели. Для того, чтобы добиться влияния над массами, КРУПАВИЧЮС не боится некоторого общения даже с самым крупным своим врагом – коммунистами.

В марте 1938 года, после предъявления польского ультиматума, было выпущено воззвание за подписями бывш. министров – христианских демократов, либералов и социал-демократов и других видных деятелей. Воззвание подписал так же и КРУПАВИЧЮС. В этой листовке правительство таутининков было подвергнуто жестокой критике, были предъявлены требования о ее оставке и демократическом строе.

В конце 1938 года, когда во-время выборов в сеймик, стала ясна дальнейшая судьба Клайпедской области, христианские демократы вместе с либералами и вольдемаристами – фашистами, которые открыто ориентировались на Германию и пользовались поддержкой немцев, образовали коалицию. Пользуясь тем, что в Клайпедке было снято военное положение, они издали газету, в которой требовали назначить Вольдемараса премьер-министром. С удалением из нее вольдемаристов, коалиция распалась.

В марте 1938 года, после захвата немцами Клайпедской области, таутининки были вынуждены поделиться властью с христианскими демократами и либералами. С этого момента и началась консолидация буржуазных партий, главной задачей которых была борьба с революционным движением.

Единство всех буржуазных партий стало еще более ярко выраженным после того, как Красная армия, заняв Вильнюс, приблизилась к границам Литвы, когда был заключен пакт о взаимопомощи между СССР и Литвой и в Литве были дислоцированы части Красной армии. Литовская буржуазия, ее идеологи, начали бешеную кампанию³⁴ против компартии, Советского Союза, Красной армии.

Все духовенство целиком включилось в антисоветскую кампанию. КРУПАВИЧЮС ничем не выделился из общей массы реакционно-настроенных ксендзов.

---

³⁴ Taip tekste, turi būti: кампанию

Единственным выступлением «просоветского толка» является его меморандум, который еще до оглашения был согласован с реакционным–прогерманским руководством католической церкви и уже в силу этого не может быть принят как искреннее изложение эволюции взглядов самого КРУПАВИЧЮСА. Он проженный политик, все его действия строго продуманы.

Из разговоров тов. Оскара с КРУПАВИЧЮСОМ /см. ниже/ ясно, что церковь ищет путей сохранения хотя бы части былых позиций. Возможность использования компромиссной тенденции руководства католической церкви представляет большой интерес.

Прилагаем содержание разговоров тов. Оскара с КРУПАВИЧЮСОМ.

Vertimas į lietuvių kalbą

Vis[iškai] slaptai

Specialusis pranešimas

KUNIGO KRUPAVIČIAUS CHARAKTERISTIKA

Kunigas Mykolas KRUPAVIČIUS gimė 1885 metais samdinio šeimoje. Nesėkmingai nuomojęs 15–20 ha ūkį, tėvas išvyksta į Ameriką ir ten fabriko mašinos sužalotas miršta prieglaudoje.

M.KRUPAVIČIUS sunkiai baigia mokytojų kursų. Už dalyvavimą tautiniame judėjime caro valdžia atleidžia jį iš mokytojo pareigų. Jis įstoja į miškininkų mokyklą. Įsitikinęs, kad kaip miškininkas Lietuvoje likti negalės, KRUPAVIČIUS meta mokyklą ir įstoja į dvasinę seminariją, paskui baigia dvasinę akademiją Peterburge (pirmojo pasaulinio karo metu). Dvasinėje akademijoje KRUPAVIČIUS kovoja su lenkais ir lenkintojais.

1917 metų pradžioje KRUPAVIČIUS yra Voronežo berniukų gimnazijos kapelionas ir žymus katalikų visuomenės veikėjas. Tų metų pabaigoje jį išrenka krikščionių demokratų partijos Centro komiteto pirmininku, jis plačiai dirba tarp karo pabėgėlių – lietuvių. KRUPAVIČIAUS biografijoje, išspausdintoje viename krikdemų laikraštyje, nurodyta, kad 1918 metų pradžioje Voronežo Rev[oliucinis] tribunolas nuteisė KRUPAVIČIŲ mirties bausme. Toje pačioje biografijoje pasakojama, kad KRUPAVIČIUS su padirbtais dokumentais ir persirengęs nelegaliai grįžta į Lietuvą kartu su pabėgėliais.

Grįžęs 1918 metais į Lietuvą kunigas KRUPAVIČIUS pasirodo kaip nepaprastai veiklus, energingas ir realus jaunos buržuazijos politikas. Nors krikščionių demokratų ideologija susiformavo anksčiau, bet stiprią politinę partiją krikščionys demokratai sukuria tik susikūrus buržuazinei Lietuvai. Pats didžiasias vaidmuo kuriant krikščionių demokratų partiją tenka KRUPAVIČIUI. KRUPAVIČIUS renkamas į visus seimus, iki pat fašistinio perversmo. Jis yra pats geriausias to meto oratorius.

KRUPAVIČIUS yra ne tik buržuazinės žemės reformos įkvėpėjas, bet ir vykdytojas. Po to, kai lietuvių buržuazinė valdžia sustiprėjo, kunigas KRUPAVIČIUS, kalbėdamas apie žemės reformos vykdymo priežastis, jau tiesiai pareiškia: „...Žemės reforma yra ta uola, į kurią 1918–1920 m. sudužo bolševizmo banga...“

Konservatyvūs kunigai ir dvasinė vadovybė nemėgo KRUPAVIČIAUS „radikalizmo“, nors jo „radikalizmas“ niekada neperžengė buržuazijos interesų ribos. KRUPAVIČIUS rėmėsi katalikų jaunimo jėgomis, kurios laikė jį neabejotinu autoritetu. Valdant krikščionims demokratams faktiškai Lietuvą valdė kunigas KRUPAVIČIUS su įvairių „trejetų“ ir „šešetų“ pagalba (trijų ir šešių komitetų), kurie veikė labai griežtai ir nuteikė prieš save plačiąsias darbo žmonių mases.

Visu periodu, kai krikščionys demokratai buvo valdžioje, jauna lietuvių buržuazija nepaprastai praturtėjo. Tam periodui būdingas protekcionizmas, kyšininkavimas, valstybės turto vogimas ir valdiškų pinigų pasisavinimas didžiuliu mastu. Tuo metu vertelgos iš katalikų sluoksnių– VAILOKAITIS³⁵, KARVELIS³⁶ ir kt. įsigijo milžinišką nuosavybę. Tik vienas KRUPAVIČIUS, atrodo, nebuvo įtrauktas į tuos reikalus, kas padėjo jam išsaugoti savo autoritetą.

Po liberalų ir socialdemokratų opozicijos pergalės rinkimuose į seimą 1926 metais krikščionys demokratai ir jų vadovas M. KRUPAVIČIUS pradėjo ruošti perversmą. Krikščionys demokratai susitarė su tautininkais, tada dar visai silpna politinė partija (turėjusia seime tik 3 vietas). 1926 metų gruodžio 17 krikščionys demokratai kartu su tautininkais, reakcinių karininkų padedami, įvykdė fašistinį perversmą. Jau pirmame seimo posėdyje, įvykusiame po perversmo, KRUPAVIČIUS išsibučiavo su SMETONA³⁷, tuo

³⁵ Matyt, turimas omenyje Jonas Vailokaitis (1886–1944), kuris kartu su broliu kunigu Juozu (1880–1953) įsteigė Ūkio banką ir jam vadovavo.

³⁶ Matyt, turimas omenyje vienas LKDP vadovų Petras Karvelis (1897–1976), kurį laiką buvęs Žemės ūkio banko valdytoju.

³⁷ Antanas Smetona (1874–1944) 1926 m. gruodžio 17 d. Seimo posėdyje buvo išrinktas Lietuvos Respublikos prezidentu.

pabrėždamas, kad krikščionys demokratai ir tautininkai gyvens taikos ir brolybės dvasia.

Krikščionių demokratų sąjunga su tautininkais buvo neilga. Greitai tautininkai išstūmė krikščionis demokratų iš valdžios. Tautininkams tai pavyko gana lengvai todėl, kad krikščionys demokratai susikompromitavo tuo metu, kai buvo valdžioje. Tačiau KRUPAVIČIUS ne iš tų politinių veikėjų, kurie nurimsta netekę valdžios. Po kurį laiką trukusios krizės KRUPAVIČIAUS vadovaujami krikščionys demokratai imasi opozicinės veiklos.

Nors KRUPAVIČIUS pirmaisiais metais po fašistinio pučo su nemaža energija imasi opozicinės veiklos, krikščionims demokratams ne tik nepavyksta susilpninti tautininkų režimo, bet, priešingai, tautininkai darosi stipresni. Bijodami pakenkti buržuazinės santvarkos interesams, KRUPAVIČIAUS vadovaujami krikščionys demokratai susilaiko nuo aštrių opozicinių pasisakymų. Įsitikinęs, kad jo politinė veikla nebuvo labai sėkminga, KRUPAVIČIUS išvažiuoja į Prancūziją. 1929–1932 m. jis studijuoja Lilio m. socialinius mokslus. Pramoniniuose šiaurinės Prancūzijos rajonuose jis palaiko kontaktus su darbininkais, stengdamasis sumažinti komunistų ir socialistų įtaką darbininkams.

Lankydamas fabrikus, darbininkų susirinkimus, KRUPAVIČIUS praktiškai papildė savo socialines žinias, ketindamas pasinaudoti jomis Lietuvoje.

Buvo tikimasi, kad grįžęs į Lietuvą KRUPAVIČIUS gaus aukštą bažnytinį paskyrimą, tačiau tautininkams palankūs vyskupai davė jam vikaro (bažnyčios klebono padėjėjo) pareigas, ir tas periferijoje. Krikščionys demokratai, o ypač studentai, net ketino viešai protestuoti, bet apsiribojo demonstratyvia piligrimine kelione į KRUPAVIČIAUS gyvenamą vietą.

KRUPAVIČIUS dar labiau nusistatė prieš tautininkus. Nors tautininkams palankūs vyskupai ir nemėgo KRUPAVIČIAUS, bet visi katalikų veikėjai skaitėsi su jo nuomone, kaip katalikų jaunimo numylėtiniu.

Dėl 1935–1937 m. ekonominės krizės išaugęs darbininkų ir valstiečių judėjimas, komunistų įtaka veikia taip pat ir krikščionis demokratų. KRUPAVIČIUS nelieka 1935 metų valstiečių judėjimo nuošalėje ir palaiko ryšius su to judėjimo aktyvistais.

Kai 1937 metais komunistai pradėjo rinkti parašus po reikalavimu amnestuoti visus politinius kalinius, pasirašo taip pat KRUPAVIČIUS ir kiti žymūs katalikų veikėjai. Siekdamas įtakos masėms, KRUPAVIČIUS nebijo tam tikro bendravimo net su savo pačiu didžiausiu priešu – komunistais.

1938 metų kovą, po lenkų ultimatumo paskelbimo, buvo išleistas atsišaukimas, pasirašytas buv. krikščionių demokratų, liberalų ir socialdemokratų ministru, taip pat kitų žymių veikėjų. Atsišaukimą pasirašė ir KRUPAVIČIUS. Tame atsišaukime tautininkų vyriausybė aštriai kritikuota, išskelti reikalavimai dėl jos atsistatydinimo ir demokratinės santvarkos.

1938 metų pabaigoje, kai rinkimų į seimelį metu paaiškėjo tolesnis Klaipėdos krašto* likimas, krikščionys demokratai kartu su liberalais ir voldemarininkais–fašistais, kurie atvirai orientavosi į Vokietiją ir naudojosi vokiečių parama, sudarė koaliciją. Naudodamiesi tuo, kad Klaipėdoje buvo panaikinta karo padėtis, jie išleido laikraštį, kuriame reikalavo paskirti Voldemarą premjerministru³⁸. Voldemarininkus nušalinus, koalicija sužlugo.

1939 m. kovą, kai vokiečiai užgrobė Klaipėdos kraštą, tautininkai buvo priversti pasidalinti valdžia su krikščionimis demokratais ir liberalais. Nuo to momento ir prasidėjo buržuazinių partijų, kurių pagrindinis uždavinys buvo kova su revoliuciniu judėjimu, konsolidacija.

Visų buržuazinių partijų vienybė tapo dar ryškesnė po to, kai Raudonoji armija, užėmusi Vilnių, priartėjo prie Lietuvos sienų, kai buvo sudarytas SSRS ir Lietuvos savitarpio pagalbos paktas ir Lietuvoje buvo dislokuoti Raudonosios armijos daliniai. Lietuvos buržuazija, jos ideologai pradėjo įnirtingą kampaniją prieš kompartiją, Sovietų Sąjungą, Raudonąją armiją.

Visa dvasininkija įsijungė į antisovietinę kampaniją. KRUPAVIČIUS niekuo neišsiskyrė iš visos reakcingai nusiteikusių kunigų masės.

Vienintelis „prosovietinis“ pasisakymas yra jo memorandumas, kuris dar prieš paviešinimą buvo suderintas su reakcine provokiška katalikų bažnyčios vadovybe ir vien dėl to negali būti priimtas kaip nuoširdus paties KRUPAVIČIAUS pažiūrų evoliucijos išdėstymas. Jis politikas iki kaulų smegenų, visi jo veiksmai tiksliai apgalvoti.

Iš drg. Oskaro pokalbių su KRUPAVIČIUM /žr. žemiau/ aišku, kad bažnyčia ieško kelių, kaip išsaugoti nors dalį buvusių pozicijų. Galimybė išnaudoti katalikų bažnyčios vadovybės kompromisinę tendenciją yra labai įdomi.

Pridedame drg. Oskaro pokalbių su KRUPAVIČIUM turinį.

---

* Orig. srities (области)

³⁸ Turima galvoje Lietuvos aktyvistų sąjunga, įkurta Klaipėdoje 1938 m. gruodį. Ji išleido laikraštį „Žygis“, sąjungą sudarė krikščionys demokratai, liaudininkai ir voldemarininkai. Augustinas Voldemaras (1883–1942), buvęs ministras pirmininkas, užsienio reikalų ministras, 1929 m. dėl nesutarimų su A.Smetona buvo nušalintas nuo valdžios, vėliau po nepavykusių pučų kalintas, 1938 m. ištremtas iš Lietuvos.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

О НАСТОЯТЕЛЕ КАЛЬВАРИЙСКОГО
КОСТЕЛА– ксендзе– Крупавичюсе

1–я беседа с Крупавичюсом состоялась около 10 декабря. Присутствовал при беседе тов. КЛЮЧАРЕВ.

Беседа велась в общем, по пунктам меморандума Крупавичюса, адресованного в Верховный Совет Лит. ССР.

Крупавичюс указал на то, что литовская католическая церковь поставлена, по сравнению с любой другой общественной организацией в особые и, как он говорил, незаслуженно трудные условия. Крупавичюс опасается, что положение литовской церкви будет в дальнейшем еще более ухудшаться.

Тем не менее, говорил Крупавичюс, литовские католические деятели, по крайней мере, большинство их, встав перед дилеммой– кого предпочесть– гитлеровцев или Совета, предпочитают Советскую власть. Ибо передовые церковники Литвы, а их большинство особенно среди церковной молодежи, чувствуют себя сынами своей нации и служат ей. Немцы литовскую нацию уничтожат, большевики, пусть по своему, ее сохраняют и даже развивают ее культуру.

У Советов– ряд крайностей. Зачем ссориться с верующими? Зачем, например, заставляя верующих «подвергаться» гражданскому браку? Зачем черезчур стремительно запрещать изучение закона божия в школах? Зачем допускать резкие, иногда хулиганские выступления в церквях? Зачем грубые действия– аресты, выселения из квартир, в отношении духовных лиц, обществ, приютов и т. д.? Следовало бы считаться с вековыми традициями и действовать более спокойно и планомерно, зря не ссорясь с миллионами верующих. Тем более, что в книге СТАЛИНА, «которую я сейчас изучаю, как новейшее евангелие», говорится ясно и вразумительно.

Учтите и то,– говорил Крупавичюс, что литовские ксендзы являются значительной и уважаемой силой в немногочисленной интеллигенции литовских деревень, местечек, городков. Несмотря на все крайности Советской власти, для нас– для передовой части, а нас большинство, повторял Крупавичюс, необходимость сотрудничать с Советами и служить своему народу, является вопросом решенным.

Я ознакомил со своим меморандумом ряд влиятельных литовских церковников, в первую очередь БРЕЗГИСА³⁹. БРЕЗГИС мне заявил, что он подписывается под каждым словом моего меморандума. Тоже заявили и другие влиятельные люди – епископы и настоятели костелов (Крупавичюс назвал несколько имен. Он назвал так-же ряд влиятельных церковников, которых он считает своими единомышленниками, в том числе и монашенок и представителей монашеских орденов О.) Крупавичюс советовал побеседовать с литовским епископом в Вильно. БРЕЗГИСА он характеризовал как человека высоко образованного и очень энергичного, человека, который в силах провести литовскую церковь через настоящие трудные условия. Крупавичюс дал понять, что архиепископ человек – вялый, вывеска: все узлы и рычаги литовской церкви находятся в руках БРЕЗГИСА. По мнению Крупавичюса – БРЕЗГИС – искренне «передовой церковник».

Далее Крупавичюс говорил о том, что Советской власти следовало бы литовскую церковь признать, хотя бы в определенной мере, как «правовую организацию» и в отношении некоторых ее имущественных прав и в отношении, например, пенсий для стариков ксендзов и инвалидов и т. д.

Так или иначе, – говорил Крупавичюс, нам с Советской властью придется сработаться. Мы предпочли бы независимую Литву, но грозное наше время диктует необходимость исходить из реальности. Во всяком случае лучше большевики, чем немцы, это я заявляю твердо. Если бы нам разрешили съезд или конференцию, мы бы публично провозгласили это принципиальное положение. Мы бы выступили публично против отсталой части духовенства, требующей борьбы с Советами. Мы бы организовали в этом направлении ряд лекционных выступлений в селах и городах. Я, в частности, довольно опытный лектор, берусь провести лекции в Кальварии и по всей своей епархии. Считайтесь с тем, что мы, быть может, наиболее квалифицированная часть интеллигенции в глухих городах и деревнях Литвы. Если бы нам разрешили чисто религиозную газету, мы бы и в ней отстаивали необходимость сотрудничества с Советской властью, исходя из евангельского положения: богу – богово, кесарево – кесарю. Мы бы проводили, разумеется, соблюдая духовный такт и в проповедях и в исповеднической работе и в обучении детей закону божию (которые

---

³⁹ Taip tekste, turi būti: Бризгиса.

мы проводим полулегально в церквях) и в частном общении с прихожанами. Во всем этом, несомненно, заинтересованы и вы. Надо найти достойные формы сотрудничества.

Мы с КЛЮЧАРЕВЫМ явились к Крупавичюсу как два московские журналиста. Беседа велась в очень дружеском тоне. Мы обедали у Крупавичюса в обществе ксендзов. Условились, что вновь с ним по-видаемся.

Беседа была подробно записана с перечислением всех имен и всех «пунктов чаяний» литовских церковников, выраженных Крупавичюсом 9.1.1941 г. ОСКАР.

II беседа с Крупавичюсом 10.1.1941 г.

В этой беседе Крупавичюс сказал следующее:

– Как я вам говорил в прошлый раз, я стою на точке зрения, что следует найти способ сожительства ( )⁴⁰ между нашей церковью и Советской властью. 29.XII. в костеле, перед главной обедней, я сказал слово прихожанам. Я говорил, что католики должны быть не только лояльны по отношению к Советской власти, но и должны сотрудничать с нею во всех тех областях, где сотрудничеству с властью не препятствует католическая совесть. Я имею ввиду, например, борьбу коммунизма с религией и церковью. Разумеется, немисливо, чтобы священник призывал верующих сотрудничать с Советской властью в этой области. Но в областях социально–экономической и даже культурной, такое сотрудничество возможно.

Я говорил (29.XII) прихожанам, что нашей обязанностью является участвовать в выборах. Свою речь я построил на евангельском положении– богово–богу, кесарю– кесарево. Рамки церковной речи связывали меня и аудиторию. Они молча слушали меня. Значительно свободнее и интереснее были разговоры с прихожанами после богослужения. Некоторые мне говорили: «... Действительно ли вы в своей речи сказали то, что думали? Мы этому не очень верим. У нас забрали наше кровное имущество, как же мы можем голосовать за большевиков?...» Я им отвечал: Я говорил то, что думаю. Не надо– на почве выборов ссориться с Советской властью. Литва стоит перед выбором: или укрепление нынешней государственности или нападение немцев. А завоевание Литвы немцами– это гибель литовской

---

⁴⁰ Taip tekste.

нации. Немцы, как дельфины, быстро переваривают проглоченное и все извергают– немецкой кашей... Лучше Москва, чем Берлин. Надо избежать войны. У нас осталась независимость в известных рамках. У немцев ничего не останется.

Мне кажется, что на некоторых мои доводы действовали. Мне представляется, как я уже говорил, что сотрудничество нашей церкви с Советской властью в области социально–экономической–возможно. Пусть не покажется вам странным, это возможно, в частности в области отношения к капитализму и в рабочем вопросе. Сложнее– в земельном вопросе. Папские энциклики– «De rerum novarum» и «Квадрагезимо анно», осуждая современный капитализм и требуя улучшения положения рабочего класса, критикуют полную ликвидацию земельной собственности, исходя из вековых традиций общества и природного инстинкта собственности. И если церковь, насколько я лично понимаю, может широко одобрять мероприятия Советской власти в рабочем вопросе и в подавлении капитализма, то в нынешних условиях в Литве ей не придется войти в конфликт с линией Ватикана и в земельном вопросе. Не может быть споров у нашей церкви с Советской властью и в области поднятия культурного уровня народа и в деле поднятия литовской национальной культуры. Это совершенно ясно.

Если бы удалось наладить сотрудничество Советской власти с церковью, то ясно, что обязанностью каждого священника было–бы убеждать верующих добросовестно исполнять обязанности советских граждан. Даже в таких областях, как низкий уровень сельскохозяйственных цен в сравнении с необычайным ростом цен на промтовары, когда за центнер ржи крестьянин едва в состоянии купить два носовых платка, а прежде мог купить их дюжину, даже в вопросе национализации мелких домиков и т. д.– даже в этих специальных вопросах, слово священника могло бы сыграть свою роль. Даже в беседах с кулаками... Кстати, что такое в литовских условиях– кулак? Ведь о колхозах здесь разговоров нет, ведь 30 га оставлены людям на основании закона и на благополучии зажиточных хозяйств зиждется продовольственное снабжение городов?

Так вот, вы хотите знать, что мне представляется необходимым в тактике Советской власти для того, чтобы было налажено сотрудничество, искреннее содействие нашей церкви Советской власти? Разумеется и вы и я говорим как частные лица, от своего лишь имени.

Для того, чтобы детально и конкретно ответить на этот вопрос, нужно его систематически обдумать и обсудить с нужными людьми. Я этим, пожалуй, в ближайшие дни и займусь.

Но и сейчас можно наметить некоторые общие положения.

1) Следует изыскать формы и условия таких возможностей, чтобы у нас были средства взаимопомощи для больных инвалидов и стариков из среды священников. Разумеется, эти средства мы имеем ввиду почерпнуть не у государства. Но какая-то правовая защита этих средств, должна быть установлена. Однако, этот пункт принадлежит не к числу важнейших. Важнейшим является то,

2) Чтобы церковь не была ущемлена. Конечно, это общее положение требует детального уточнения. Конечно, оно должно быть развито в духе советской Конституции. Мы слишком трезвы, чтобы не исходить из ее основных идей и направления. Но вот, несколько примеров, взятых на удачу, из различных областей:

а) разрешить функционирование духовной семинарии и даже богословского факультета, иначе церковь будет стерелизована⁴¹.

б) Не лишать священников [возможности] посещать для бесед своих прихожан,

в) Разрешить религиозный орган– журнал либо газету, который, конечно, обязан пропагандировать сотрудничество с Советской властью.

3) Практически не ущемлять равноправия католиков. Не изгонять католиков со службы, даже с ответственных должностей, если они хорошие работники. Не вижу особенно зазорного и в том, чтобы католики были учителями, если они добросовестно придерживаются порядков и директив советской школы.

Если бы возникла договоренность нашей церкви с властью, то я лично, считаю вполне возможным широкую публикацию ряда документов, исходящих не от какой либо группы, а от основного ядра нашей церкви, документов, публикуемых для всего мира, с призывом к католикам сотрудничать с Советской властью. Это будут документы не малого политического значения и они могут быть опубликованы лишь после определенной договоренности с властью по принципу–

К началу подобных обсуждений и разговоров не следует привлекать рядовых священников. Надо привлечь ядро– епископат, автори-

---

⁴¹ Taip tekste, turi būti: стерелизована.

тетных, решающих людей. Я показывал свой меморандум ряду таких лиц, они выразили одобрение его содержанию.

Я имею ввиду обсудить этот вопрос прежде всего с БРИЗГИСОМ. Это человек энергичный, образованный, умный. У меня о нем представление как о человеке передовым. Во всяком случае я уверен, что он трезво отдаст себе отчет в сложности и серьезности момента. Представление о нем, как о «европейце», тяготеющем только к западу, мне представляется не верным. Он слишком предан Литве, он не больше каждого из нас связан с Ватиканом.

– Далее с ПОДОЛЬСКИСОМ, епископом ВОЛКОВЫШЕК. С ПОЛТОРОКАСОМ⁴² – понежежским епископом. С проф. РОЖАЙМИСОМ⁴³ – из богослов. фак–та в Каунас, с проф. МЕСИКАУСКАСОМ⁴⁴ – из Каунаса. Все это люди живые, умные и трезвые.

Если же хотите, труднее будет с епископом ТЕЛЬШИ–СТОУГАЙТИСОМ⁴⁵, он действительно черезчур «европеец», или с епископом РЕЙНИСОМ из Вильна, это человек, оторванный от жизни, всецело преданный церковной науке. Вот с вышеназванными людьми я и буду разговаривать. Они и есть ядро нашей церкви. Я льщу себя надеждой, что, в основном, их взгляды совпадают с моими.

Крупавичюс условился со мной, что если я пожелаю увидеть его в Каунасе, для еще более детального разговора вдвоем или с моими друзьями, его следует вызвать телефонограммой на почту в Кольварию⁴⁶, за день до встречи. Крупавичюс отклонил предложение прислать за ним автомобиль, т. к. «тактически удобнее мне объезжать своих друзей не в автомобиле, а поездом или в автобусе». Приехав в Каунас, он до встречи со мной или с моими друзьями, будет иметь разговор с БРИЗГИСОМ.

Было установлено, что 12.1., во время богослужения в 12 часов дня, он вторично обратиться к прихожанам принять участие в голосовании и сам со своими помощниками подаст личный пример.

Как и в первую встречу, Крупавичюс выразил желание поехать в Кисловодск полечить сердце, а заодно немного ознакомиться со страной, особенно ему хочется побывать в колхозе.

---

⁴² Taip tekste, turi būti: Палтарокасом.

⁴³ Taip tekste, turi būti: Ражайтисом.

⁴⁴ Taip tekste, turi būti: Мешкаускасом.

⁴⁵ Taip tekste, turi būti: Стаугайтисом.

⁴⁶ Taip tekste, turi būti: Калварию.

Крупавичюс рассказал, что недавно его вызвал в Мариамп. НКВД–ПОЛЬСКИЙ, укорял его с пристрастием и незаслуженно за к–р деятельность. Прежде его вызывал на пункт в Кальварии некий ЖЕМАЙТАЙТИС и обвинял его в том, что он с развед. целями разрезжает на велосипеде. «Я в жизни не садился на велосипед».

Крупавичюс угостил на этот раз обильным обедом. Присутствовало 4 молодых ксендза.

О С К А Р

10.1.1941 года.

Vertimas į lietuvių kalbą

VISIŠKAI SLAPTAI

APIE KALVARIJOS BAŽNYČIOS KLEBONĄ– kunigą– KRUPAVIČIŲ

1-as pokalbis su KRUPAVIČIUMI įvyko maždaug gruodžio 10. Pokalbyje dalyvavo drg. KLIUČIARIOVAS.

Pokalbis apskritai vyko pagal KRUPAVIČIAUS memorandumo Liet[uvos] SSR Auščiausiai Tarybai punktus.

KRUPAVIČIUS nurodė, kad Lietuvos katalikų bažnyčiai sudarytos, palyginus su bet kuria kita visuomenine organizacija, ypatingos ir, kaip jis sakė, nepelnytai sunkios sąlygos. KRUPAVIČIUS baiminasi, kad Lietuvos bažnyčios padėtis toliau dar pablogės.

Vis dėlto, sakė KRUPAVIČIUS, Lietuvos katalikų veikėjai, bent jau dauguma jų, atsidūrė prieš dilemą – kam teikti pirmenybę – hitlerininkams ar Sovietui, pirmenybę teikia Sovietų valdžiai. Nes pažangieji Lietuvos bažnytinkai, o jų dauguma, ypač tarp bažnytinio jaunimo, jaučiasi esą savo tautos sūnūs ir jai tarnauja. Vokiečiai lietuvių naciją sunaikins, bolševikai, nors savaip, ją saugo ir net ugdo jos kultūrą.

Sovietai turi daug kraštutinių. Kam vaidytis su tikinčiais? Kam, pavyzdžiui, versti tikinčiuosius „naudotis“ civiline santuoka? Kam per daug sparčiai uždrausti tikybos mokymą mokyklose? Kam leisti atžarius, kartais chuliganiškus išpuolius bažnyčiose? Kam šiurkštūs veiksmai – areštai, iškeldinimas iš butų dvasininkų, draugijų, prieglaudų ir t. t.? Reikėtų skaitytis su šimtmetėmis tradicijomis ir veikti ramiau ir planingiau, veltui nesivaidijant su milijonais tikinčiųjų. Tuo labiau kad STALINO knygoje, „kuria aš dabar studijuojau kaip naujausią evangeliją“, kalbama aiškiai ir suprantamai.

Atsižvelkite ir į tai,– kalbėjo KRUPAVIČIUS, kad Lietuvos kunigai yra reikšminga ir gerbiama jėga tarp negausios Lietuvos kaimų, miestelių inteligentijos. Nepaisant visų Sovietų valdžios kraštutinumų, mums – pažangiajai daliai, o mūsų dauguma, kartojo KRUPAVIČIUS, būtinybė bendradarbiauti su Sovietais ir tarnauti savo tautai yra išspręstas klausimas.

Aš supažindinau su savo memoradumu keletą įtakingų Lietuvos bažnytininkų, pirmiausia BREZGI⁴⁷. BREZGYS man pareiškė, kad jis pasirašo po kiekvienu mano memorandumo žodžiu. Tą patį pareiškė ir kiti įtakingi žmonės – vyskupai ir bažnyčių klebonai (KRUPAVIČIUS pasakė keletą pavardžių. Jis taip pat išvardijo įtakingų bažnytininkų, kuriuos laiko savo bendraminčiais, pavardes, tarp jų moterų vienuolių ir vienuolių ordinų atstovų O.⁴⁸). KRUPAVIČIUS patarė pasikalbėti su lietuvių vyskupu Vilniuje. BREZGI jis apibūdino kaip labai išsilavinusį ir itin energingą žmogų, žmogų, kuris gali pagelbėti Lietuvos bažnyčiai dabartinėmis sunkiomis sąlygomis. KRUPAVIČIUS leido suprasti, kad arkivyskupas⁴⁹ yra žmogus vangus, iškaba: visi Lietuvos bažnyčios mazgai ir svertai yra BREZGIO rankose. KRUPAVIČIAUS nuomone BREZGYS – tikrai „pažangus bažnytininkas“.

Toliau KRUPAVIČIUS kalbėjo apie tai, kad Sovietų valdžiai reikėtų Lietuvos bažnyčią pripažinti, nors tam tikru mastu, kaip „teisinę organizaciją“ ir dėl kai kurių jos turtinių teisių, pavyzdžiui, senelių kunigų ir invalidų pensijų ir t. t.

Vienaip ar kitaip, – kalbėjo KRUPAVIČIUS, – mums teks su Sovietų valdžia susiderinti. Mes teiktume pirmenybę nepriklausomai Lietuvai, bet grėsmingas mūsų laikas diktuoja būtinybę laikytis realybės. Šiaip ar taip, geriau bolševikai, negu vokiečiai, tai aš pareiškiu tvirtai. Jei mums leistų [sušaukti] suvažiavimą arba konferenciją, mes viešai paskelbtume šią principinę nuostatą. Mes viešai pasisakytume prieš atsilikusią dvasininkijos dalį, reikalaujančią kovoti su Sovietais. Mes organizuotume tokios krypties pranešimus kaimuose ir miestuose. Aš, konkrečiai, gana patyręs lektorius, imuosi perskaityti paskaitas Kalvarijoje ir visoje savo vyskupijoje. Atsižvelkite į tai, kad mes galbūt labiausiai kvalifikuota inteligentijos dalis nuošaliuose Lietuvos miestuose ir kaimuose. Jeigu mums būtų leista

⁴⁷ Brezgiu vadinamas vyskupas Vincentas Brizgys (1903–1992), nuo 1940 m. Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko pagalbininkas.

⁴⁸ Taip tekste. Matyt, raidė „O“ reiškia, kad tai Oskaro pastaba.

⁴⁹ Turimas omenyje Kauno arkivyskupas metropolitas J.Skvireckas (1873–1959), nuo 1926 m. vadovavęs Lietuvos bažnyčiai provincijai.

išleisti grynai religinį laikraštį, mes ir jame pasisakytume už būtinybę bendradarbiauti su Sovietų valdžia, remdamiesi evangeliniu teiginiu: kas dievo – dievui, kas ciesoriaus – ciesoriui. Mes [tai] darytume, suprantama, laikydamiesi dvasinio takto, ir pamoksluose, ir klausydami išpažinčių, ir mokydami vaikus tikybos (kurias⁵⁰ mes pusiau legaliai vedame bažnyčiose), ir privačiai bendraudami su parapijiečiais. Visu tuo, neabejotinai, suinteresuoti ir jūs. Reikia rasti tinkamas bendradarbiavimo formas.

Mes su KLIUČIARIOVU atvykome pas KRUPAVIČIŲ kaip du Maskvos žurnalistai. Pokalbis vyko labai draugišku tonu. Mes pietavome pas KRUPAVIČIŲ kunigų draugijoje. Susitarėme, kad vėl su juo pasimatysime.

Pokalbis buvo detalai užrašytas, nurodant visas pavardes ir visus Lietuvos bažnytininkų „lūkesčių punktus“, nurodytus KRUPAVIČIAUS 1941 m. 1.9. OSKARAS.

II-as pokalbis su KRUPAVIČIUMI 1941 m. 1.10.

Šio pokalbio metu KRUPAVIČIUS pasakė:

– Kaip aš jums sakiau praėjusį kartą, aš laikausi nuomonės, kad reikia surasti sugyvenimo būdą ( )⁵¹ tarp mūsų bažnyčios ir Sovietų valdžios. XII. 29 bažnyčioje, prieš pagrindines mišias, kalbėjau parapijiečiams. Aš pasakiau, kad katalikai turi būti ne tik lojalūs Sovietų valdžiai, bet ir turi bendradarbiauti su ja visose tose srityse, kur bendradarbiavimui su valdžia netrukdo katalikiška sąžinė. Aš turiu omenyje, pavyzdžiui, komunizmo kovą su religija ir bažnyčia. Suprantama, neįmanoma, kad dvasininkas ragintų tikinčiuosius bendradarbiauti su Sovietų valdžia šioje srityje. Bet socialinėje-ekonominėje ir net kultūros srityse toks bendradarbiavimas galimas.

Aš kalbėjau (XII. 29) parapijiečiams, kad mūsų pareiga yra dalyvauti rinkimuose. Savo kalboje aš rėmiausi evangeliniu teiginiu: kas dievo – dievui, kas ciesoriaus – ciesoriui. Pamokslas riboja mane ir auditoriją. Jie tylėdami klausėsi manęs. Daug laisvesni ir įdomesni buvo pokalbiai su parapijiečiais po pamaldų. Kai kurie man sakė: „... Ar tikrai savo kalboje pasakėte tai, ką galvojate? Mes tuo nelabai tikime. Atėmė mūsų didžiausią turtą, kaipgi mes galime balsuoti už bolševikus?...“ Aš jiems atsakiau: „Aš sakiau tai, ką galvoju. Nereikia dėl rinkimų vaidytis su Sovietų valdžia. Lietuva turi pasirinkti: arba dabartinio valstybingumo stiprinimas, arba

⁵⁰ Taip tekste; turimos omenyje tikybos pamokos.

⁵¹ Taip tekste. Galbūt Oskaras norėjo įrašyti lotynišką frazę *modus vivendi*.

vokiečių puolimas. O jei vokiečiai Lietuvą užkariaus, – tai lietuvių nacija žus. Vokiečiai, kaip delfinai, greitai suvirškina tai, ką praryja, ir viską išverčia lauk kaip vokišką košę... Geriau Maskva negu Berlynas. Reikia išvengti karo. Mums liko nepriklausomybė tam tikrose ribose. Pas vokiečius nieko neliks.

Man atrodo, kad kai kuriuos mano argumentai paveikė. Mano supratimu, kaip jau sakiau, mūsų bažnyčios bendradarbiavimas su Sovietų valdžia socialinėje-ekonominėje srityje galimas. Tegul neatrodo jums keista, tai galima, konkrečiai, požiūrio į kapitalizmą srityje ir darbininkų klausimu. Sudėtingiau – žemės klausimu. Popiežių enciklikos – „De rerum novarum“ ir „Quadragesimo anno“, smerkdamos dabartinį kapitalizmą ir reikalaujamos pagerinti darbininkų klasės padėtį, kritikuoja visišką žemės nuosavybės likvidavimą, remdamosi visuomenės šimtmečių tradicijomis ir įgimtu nuosavybės instinktu. Ir jeigu bažnyčia, kiek aš pats suprantu, gali plačiai pritarti Sovietų valdžios priemonėms darbininkų klausimu ir gniuždant kapitalizmą, tai dabartinėmis sąlygomis Lietuvoje jai neteks konfliktuoti su Vatikano pozicija ir žemės klausimu. Negali būti mūsų bažnyčios ginčų su Sovietų valdžia ir liaudies kultūrinio lygio pakėlimo srityje, ir lietuvių nacionalinės kultūros pakėlimo reikalu. Tai visiškai aišku.

Jeigu pavyktų suderinti Sovietų valdžios ir bažnyčios bendradarbiavimą, tai aišku, kad kiekvieno dvasininko pareiga būtų įtikinėti tikinčiuosius sąžiningai atlikti sovietinių piliečių pareigas. Net tokiose srityse, kaip mažos žemės ūkio produktų kainos, palyginus su nepaprastu pramonės prekių kainų augimu, kai už centnerį rugių valstietis vos išgali nupirkti dvi nosines, o anksčiau galėjo nusipirkti jų tuziną, net smulkių namelių nacionalizavimo klausimu ir t. t. – net šiais specialiais klausimais dvasininko žodis galėtų atlikti savo vaidmenį. Net pokalbiuose su buožėmis... Beje, kas Lietuvos sąlygomis – buožė? Juk apie kolūkius čia nėra kalbų, juk 30 ha palikti žmonėms pagal įstatymą ir pasiturinčių ūkių gerove remiasi miestų aprūpinimas maisto produktais?

Taigi jūs norite žinoti, kokia Sovietų valdžios taktika, mano supratimu, būtina tam, kad būtų suderintas bendradarbiavimas, nuoširdi mūsų bažnyčios parama Sovietų valdžiai? Suprantama, ir jūs, ir aš kalbame kaip privatūs asmenys, vien savo vardu.

Norint detaliai ir konkrečiai atsakyti į šį klausimą, reikia jį sistemingai apmąstyti ir aptarti su reikiamais žmonėmis. Aš tuo, ko gero, artimiausiomis dienomis ir užsiimsiu.

Bet ir dabar galima nubrėžti kai kurias bendras nuostatas.

1) Reikia rasti formas ir sąlygas tokioms galimybėms, kad mes turėtume savitarpio pagalbos lėšų sergantiems dvasininkams invalidams ir seneliams. Žinoma, mes numatome gauti šių lėšų ne iš valstybės. Bet tam tikra šių lėšų juridinė apsauga turi būti nustatyta. Tačiau šis punktas nėra iš svarbiausių. Svarbiausia yra tai,

2) Kad bažnyčia nebūtų varžoma. Žinoma, šį bendrą teiginį reikia labiau patikslinti. Žinoma, jis turi atitikti sovietinės Konstitucijos dvasią. Mes pernelyg blaivūs, kad nesivadovautume jos pagrindinėmis idėjomis ir kryptimis. Bet štai keletas pavyzdžių, atsitiktinai paimtų iš skirtingų sričių:

a) leisti veikti dvasinei seminarijai ir net teologijos fakultetui, antraip bažnyčia bus sterilizuota,

b) Neatimti dvasininkams [galimybės] lankyti savo parapijiečių ir vesti su jais pokalbių;

c) Leisti religinį organą – žurnalą arba laikraštį, kuris, žinoma, privalo propaguoti bendradarbiavimą su Sovietų valdžia.

3) Praktiškai nevaržyti katalikų lygiateisiškumo. Nevaryti katalikų iš tarnybos, net iš atsakingų pareigų, jeigu jie geri darbuotojai. Nematau, kad būtų kas ypatingai gėdinga, jei katalikai būtų mokytojai, jei jie sąžiningai laikosi sovietinės mokyklos tvarkos ir direktyvų.

Jeigu būtų pasiektas mūsų bažnyčios susitarimas su valdžia, tai aš asmeniškai manau, kad būtų visiškai įmanoma plačiai publikuoti ne kokios nors grupės, o pagrindinio mūsų bažnyčios branduolio dokumentus, t.y. dokumentus, skelbiamus visam pasauliui, raginant katalikus bendradarbiauti su Sovietų valdžia. Tai bus nemažos politinės svarbos dokumentai ir jie gali būti skelbiami tik po tam tikro susitarimo su valdžia pagal principą⁵²

Į panašių aptarimų ir pokalbių pradžią nereikia traukti eilinių dvasininkų. Reikia įtraukti branduolį – episkopatą, autoritetingus, sprendžiančius žmones. Aš rodžiau savo memorandumą keletui tokių žmonių, jie pritarė jo turiniui.

Aš turiu omenyje šio klausimo aptarimą visų pirma su BRIZGIU. Tai energingas, išsilavinęs, protingas žmogus. Aš susidariau nuomonę apie jį kaip apie pažangų žmogų. Šiaip ar taip, aš įsitikinęs, kad jis blaiviai suvoks momento sudėtingumą ir rimtumą. Pažiūra į jį kaip „europietį“, linkstantį tik į vakarus, man atrodo, neteisinga. Jis per daug atsidavęs Lietuvai, jis ne labiau už kurį kitą iš mūsų susijęs su Vatikanu.

⁵² Taip tekste.

– Toliau su PODOLSKIUS⁵³, VILKAVIŠKIO vyskupu. Su POLTOROKU⁵⁴ – Panevėžio vyskupu. Su prof. ROŽAIMISU⁵⁵ – iš Kauno teolog. fak-to, su prof. MESIKAUSKU⁵⁶ – iš Kauno. Visi jie žmonės gyvi, protingi ir blaivūs.

Galbūt, sunkiau bus su TELŠIŲ vyskupu – STOUGAIČIU⁵⁷, jis iš tiesų per daug „europietis“, arba su vyskupu REINIUS⁵⁸ iš Vilniaus, tai žmogus, atitrūkęs nuo gyvenimo, visiškai atsidavęs bažnytiniam mokslui. Štai su anksčiau paminėtais žmonėmis aš ir kalbėsiu⁵⁹. Jie ir yra mūsų bažnyčios branduolys. Aš puoselėju viltį, kad iš esmės jų pažiūros sutampa su mano.

KRUPAVIČIUS susitarė su manimi, kad jei panorėsiu pamatyti jį Kaune dėl dar detalesnio pokalbio dviese arba su mano draugais, jį reikia iškviesiti telefonograma į Kalvarijos pašta dieną iki susitikimo. KRUPAVIČIUS atsisakė pasiūlymo atsiųsti jam automobilį, nes „taktiškai man patogiau važiuoti pas savo draugus ne automobiliu, o traukiniu arba autobusu“. Atvažiavęs į Kauną, jis iki susitikimo su manimi arba mano draugais pasikalbės su BRIZGIU.

Nustatyta, kad 1.12 per pamaldas 12 valandą dienos jis pakartotinai kreipsis į parapijiečius [ragindamas] dalyvauti balsavime ir pats su savo pagalbininkais duos asmeninį pavyzdį.

Kaip ir per pirmą susitikimą, KRUPAVIČIUS išreiškė norą važiuoti į Kislovodską pasigydyti širdies, o kartu susipažinti su šalimi, ypač jam norėtusi pabūti kolūkyje.

KRUPAVIČIUS papasakojo, kad neseniai jį kvietė į Marijamp[olės] NKVD– POLSKIS⁶⁰, neobjektyviai ir nepelnytai prikišo jam k[ontr]-r[evo-

⁵³ Taip tekste, turi būti: Padolskiu, t.y. vyskupu Vincentu Padolskiu (1904–1960), kuris nuo 1940 m. buvo Vilkaviškio vyskupas augziliaras.

⁵⁴ Taip tekste, turi būti: Paltaroku, t.y. Panevėžio vyskupu Kazimieru Paltaroku (1875–1958).

⁵⁵ Taip tekste, turi būti: Ražaičiu, t.y. kunigu Mykolu Ražaičiu (1893–1959), kuris 1940–1941 m. buvo Kauno seminarijos profesorius.

⁵⁶ Taip tekste, turi būti: Meškausku, t.y. kanauninku Juozu Meškausku (1889–1957), kuris 1940–1941 m. dirbo Kauno seminarijoje.

⁵⁷ Taip tekste, turi būti: Staugaičiu, t.y. Telšių vyskupu Justinu Staugaičiu (1866–1943).

⁵⁸ Vilniaus arkivyskupu Mečislovu Reiniu (1884–1953).

⁵⁹ Apie M.Krupavičiaus pokalbius su vyskupais V.Brizgiu ir K.Paltaroku žr.: V.Brizgys, *Gyvenimo keliai*, Vilnius, 1993, p. 101; M.Krupavičius, *Vys. Kazimieras Paltarokas, – Tėvynės sargas*, 1958, Nr. 1, p. 16.

⁶⁰ Greičiausiai „Oskaras“ arba mašininkė susipainiojo rankraštinuose užrašuose; turimas galvoje Marijampolės (Мариямпольский) NKVD skyrius.

liucinę] veiklą. Anksčiau jį kvietė į Kalvarijos punktą kažkoks ŽEMAITAITIS ir kaltino jį tuo, kad jis žvalgyb[iniiais] tikslais važinėja dviračiu. „Aš gyvenime nesu sėdęs ant dviračio“.

KRUPAVIČIUS pavaišino šį kartą gausiais pietumis. Dalyvavo 4 jauni kunigai.

O S K A R A S.

1941.1.10.

K.Griniaus ir M.Krupavičiaus 1942 m. liepos 13 d. memorandumas pirmajam generaliniam tarėjui P.Kubiliūnui

Publikuojamas dokumentas yra saugomas Lietuvos centriniame valstybės archyve Pirmojo generalinio tarėjo ir tarėjo vidaus reikalams fonde (f. R 1549, ap. 1, b. 40, l. 1–2; taip pavadintas vidaus reikalų generalinio tarėjo Petro Kubiliūno fondas).

Šis liepos 13 d. memorandumas jau buvo paskelbtas⁶¹. Pirmasis jį publikavo prezidento K.Griniaus sūnus Liūtas, aptikęs savo brolio Kazio Griniaus archyve. Istorikas S.Buchaveckas publikavo dokumentą, esantį LCVA Lietuvių aktyvistų fronto fonde (f. R 739, ap. 1, b. 2, l. 16). Lietuvos archyvuose išliko ir daugiau jo nuorašų⁶². L.Griniaus publikacija iš esmės nesiskiria nuo archyvuose esančių, tik pirmoje pastraipoje minimas reicho komisaro potvarkis klaidingai datuojamas 1941 m. rugpjūčio 16 d., praleistas vienas kitas žodis. S.Buchavecko paskelbtas nuorašas, matyt, yra kitas šio memorandumo vertimas.

Čia publikuojamas memorandumas rastas tarp adresato – pirmojo generalinio tarėjo P.Kubiliūno – dokumentų, tai pirmasis nuorašo mašinraščio egzempliorius, nepasirašytas.

1. Pono Generalinio Komisaro Kaune skelbimu buvo pranešta savo laiku /žiūr. *Amtsblatt* Nr. 1, 1941 m. rugsėjo mėn. 1 d./⁶³, kad visą eilę asmenų jis yra paskyręs savo patarejais, komisarinį Generalinių Tarėjų titulus. Apie ponų Generalinių Tarėjų kompetenciją Lietuvos visuomenei žinoma tik tiek, kad toji kompetencija gali būti apibrėžta tuo, kad jie yra

⁶¹ L.Grinius, Lietuvių protesto memorandumai vokiečiams, – *Tėvynės sargas*, 1980, Nr. 3, p. 30–33; S.Buchaveckas, K.Griniaus antinacinė veikla 1941–1944 m., – *Lithuanistica*, 1993, Nr. 2, p. 88–90.

⁶² 1942 m. liepos 13 d. memorandumas, – MAB, f. 12, saug. vien. 4862, l. 1–4 – Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių fonde. Nedatuotas dokumento variantas yra ir Nacionalinės M.Mažvydo bibliotekos Retųjų knygų ir rankraščių skyriuje Kipro Bielinio fonde (f. 5, saug. vien. 1331, l. 1–3).

⁶³ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kaunen*, 1941 09 01, Nr. 1. Lietuvos generalinio komisaro pareigas 1941–1944 m. ėjo Adrianas von Rentelnas (1897–1946).

paskirti pono Generalinio Komisararo patarėjais. Einant p. Reicho Komisararo Rytų Kraštui potvarkiu 1941 m. rugpiūčio mėn. 18 d. dėl Reichskomisararo Rytų Kraštui perimamos valdžios /žiūr. taip pat Amtsblatt Nr. 1/, perėmus Reicho Komisarui Rytų Kraštui civilinę valdžią, jam perėjo ir vykdomoji valdžia⁶⁴. Potvarkius civiliniams gyventojams Reichskomisararo Rytų Kraštui administruojamose srityse leidžia vokiečių civilinės valdžios įstaigos, nurodoma to paties potvarkio § 3-me: tai yra Reichskomisararas Rytų Kraštui, Generaliniai Komisarai, Vyriausieji Komisarai ir Apygardų Komisarai. Greta su šiomis įstaigomis Lietuvoje pastaruoju laiku pradėta skelbti dar potvarkiai ir Generalinių Tarėjų parašais. Iš to Lietuvos visuomenė padarė išvadą, kad vokiečių civilinės valdžios įstaigų skaičius, kurioms buvo pavesta potvarkių skelbimas, padidėjo, būtent, kad be įstaigų, nurodytų 1941 m. rugpiūčio 18 d. potvarkyje, teisė skelbti potvarkius suteikta dar ir ponams Generaliniams Tarėjams, nors jokio akto apie suteikimą jiems tos teisės ir nebuvo paskelbta. Lietuvos visuomenė supranta, kad ponai Generaliniai Tarėjai, būdami juos paskyrusio Generalinio Komisararo patarėjais, yra ne kas kita, kaip vokiečių civilinės valdžios valdininkai vokiečių kariuomenės okupuotose Lietuvos srityse, tačiau laiko, kad jeigu lietuvis yra sutikęs būti atsakomingu vokiečių civilinės administracijos valdininku, tai tuo pačiu jis sutiko prisiimti ir asmenišką atsakomybę už tai, kas darosi jam vokiečių valdžios paskirtoje administracijos srityje. Todėl suprantama, kad Lietuvos visuomenė už tai, kas darosi Lietuvoje, greta su kitais Asmenimis laiko atsakominguais ir tuos lietuvius, kurių patarimais, reikia manyti, veikia ponas Generalinis Komisararas ir kurių vardu pastaruoju laiku pradėta skelbti vokiečių civilinės valdžios potvarkiai.

Lietuvių tauta neturi jokio organo, kuris galėtų ją reprezentuoti prieš vokiečių civilinę valdžią Lietuvoje, todėl mes laikome, kad mūsų padėtis Lietuvos visuomenėje verčia mus išdėstyti Tamstai lietuvių visuomenės pažiūras į kai kuriuos pastaruoju laiku iškilusius ypatingai opius lietuvių tautai klausimus.

2. Lietuvių tautoje yra plačiai kalbama apie vokiečių valdžios ruošiamą Lietuvos kolonizavimą. Tiems gandams pagrindą sudaro tokios aplinkybės. Vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje ligi šiol nepripažino nuosavybės teisės žemės ir kitokio bolševikų atimto turto savininkams. Visus bolševikų valdžios

⁶⁴ Į Hitlerio įsaką sudarytą Rytų krašto arba Ostlando reichskomisariatą įėjo Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Baltarusijos teritorijos. Ostlando reicho komisararas 1941–1944 m. buvo Hinrichas Lohse (1896–1964). Plačiau apie H.Lohse rugpiūčio 18 d. potvarkį žr.: A.Bubnys, Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), Vilnius, 1998, p. 141–142.

nacionalizacijos aktus Lietuvių tauta laiko neturinčiais galios, todėl Lietuvos visuomenė mano, kad nepripažinimas nuosavybės teisės teisėtiems turto savininkams gali būti paaiškintas tik tuo, kad vokiečių civilinė valdžia nori tą turtą perleisti kitiems asmenims. Geriausiai Lietuvos ūkiai pavesti yra valdyti ne jų savininkams, o tam reikalui sukurtai bendrovei, kas negali būti pateisinta jokiais racionalinio šeiminkavimo sumetimais. Tūkstančiams lietuvių, pabėgusių iš Lietuvos nuo bolševikų teroro, užkertamas kelias grįžti į Lietuvą. Miestuose tūkstančiai lietuvių išgyvendinami iš jų butų, net iš nenusavintų namų, apgyvendinant juose vokiečius. Kauno mieste paskelbta nauja butų registracija, kas leidžia numatyti naujus lietuvių kraustymus iš jų gyvenamųjų butų. Po miestą cirkuliuoja gandai apie atkėlimą į Kauną gyventojų iš įvairių Vokietijos sryčių, nors pačiame Kaune, kaip tai sakoma š. m. liepos 1 d. Kauno miesto Komisarų įsakyme „jaučiamas butų ir įstaigų patalpų trūkumas“. Lietuvos įmonių prekės jau dabar parduodamos krautuvėse, kuriose ant durų figuruoja užrašas „Deutsches Geschäft“⁶⁵. Kai kurios privatinės lietuvių įmonės miestuose, nušalinant teisėtą savininką, perduotos valdyti vokiečiams, pavyzdžiui: Versalės viešbutis Kaune, Žemės Bankas ir Lietuvos Bankas norima sulikviduoti, kad paėmus visą Lietuvos ūkio kreditavimą į vokiečių rankas. Kaune įsikūrė kolonizacijos štabas (Ansiedlungsstab), o po atskirus ūkius pradėjo važinėti kokie tai pareigūnai, kurie tų ūkių savininkams paaiškina, kad jie bus iš tų ūkių iškraustyti. Kalbama ir apie tai, kad ponas Pirmasis Generalinis Tarėjas yra pats pareiškęs sutikimą tuojau padėti apgyvendinti Lietuvoje tam tikrą vokiečių skaičių. Kalbama taip pat, kad ponas Pirmasis Generalinis Tarėjas yra sutikęs apgyvendinti visus vokiečius repatriantus derlingiausiose Lietuvos žemėse ir kad lietuviai repatriantai, norėdami grįžti į Lietuvą, turėsia atsisakyti nuo savo teisių į jų paliktą Lietuvoje turtą. Žemės Ūkio Vadyba būk turėsianti dalyvauti repatriantų apgyvendinime tokiuose ūkiuose, kurie neva priklauso lenkams ar rusams. Kalbama, kad įtraukiant Žemės Ūkio Vadybą į Lietuvos kolonizavimo darbą siekiamas dvejopas tikslas: viena, kad tokiu būdu išgauti neva tai lietuvių sutikimą tų kolonizacijos planų vykdymui, o antra, Žemės Ūkio Vadybai sutikus iškraustyti lenkus ir rusus ūkininkus iš jiems priklausančių ūkių, tą patį metodą paskui, o gal tuo pačiu, laiku, pritaikinti ir lietuviams. Neturėdami galimumo patikrinti, kiek kiekvienas iš cirkuliuojančių lietuvių visuomenėje gandų yra tikras, turime pastebėti, kad visa eilė faktų neabejotinai duoda pagrindo tiems gandams skleisti.

⁶⁵ „Vokiečių parduotuvė“ (vok.).

Mes norime atkreipti Tamstos dėmesį į tai, kad tie gandai sukelia lietuvių tautoje vis didėjančio nerimo ir susijaudinimo.

Lietuvių tauta gali suprasti, kad, politinėms aplinkybėms verčiant, išvažiavusieji iš Lietuvos vokiečių tautybės repatriantai nori grįžti į savo ūkius, bet lietuvių tauta niekuomet to nesupras ir niekuomet su tuo nesutiks, kad tuo pačiu laiku, kai vokiečių repatriantai bus leidžiami grįžti į Lietuvą, lietuviai ar pusiau lietuviai repatriantai ar šiaip pabėgėliai bus priverstinai sulaikomi Vokietijoje ar verčiami atsisakyti nuo savo turto Lietuvoje vokiečių repatriantų naudai.

Mes laikome reikalinga Tamstai pareikšti, kad lietuvių tauta respektuoja nuosavybės teisę kiekvieno ūkininko, kuris yra surištas su Lietuva savo bočių ir prabočių darbu Lietuvos žemėje, nepriklausomai nuo to, ar tas ūkininkas yra lietuvis, lenkas ar rusas. Kiekvienas tokio ūkininko teisių į savo žemę pažeidimas bus visiems laikams laikomas giliausia neteisybe.

3. Atskirose Lietuvos vietose pastaraisiais laikais pradeda atsirasti susidedančios iš įvairaus svetimumo elemento ginkluotos gaujos, kurios terorizuoja vietos gyventojus ir žudo žmones. Kovai su tomis gaujomis reikalingos energijos priemonės. Tūkstančiai lietuvių savanorių, įstojusių į savisaugos dalinius, nusiųsti į Rusiją saugoti svetimų jiems žmonių gyvybę ir turtą Rusijos žemėse, tuo tarpu, kaip jų tėvų, brolių ir seserų gyvybei ir turtui namie gresia pavojus. Lietuvių visuomenė laiko, kad lietuvių savisaugos dalinių pagrindinis uždavinys yra tas, apie kurį kalbėjo ponas Reichskomisaras savo 1941 m. liepos mėn. 28 d. atsišaukime į Lietuvius⁶⁶. Mes esame giliai įsitikinę, kad mes reiškiamo visos Lietuvių tautos norą, prašydami Tamstą padaryti žygių, kad išsiųsti į Rusiją savisaugos daliniai būtų gražinti į Lietuvą lietuvių darbui ir saugumui patikrinti.

4. Nuleistieji parašiutais ar kitokiu būdu patekę Lietuvon bolševikų agentai yra padarę visą eilę nusikaltimų. Už tuos nusikalstamus darbus be jokio teismo buvo sušaudytas labai didelis skaičius niekuo nekaltų žmonių. Mes prašome Tamstą padaryti žygių, kad lietuviai nebūtų daromi atsakomingsais už tų žmonių darbus, kuriuos jie laiko tokiais pat savo priešininkais, kaip ir vokiečiai, ir kad bausmė už padarytus Lietuvoje nusikaltimus, ypatingai mirties bausmė, būtų skiriama tik teismo sprendimais.

5. Lietuvos visuomenė su dideliu susirūpinimu žiūri į tebesitęsiantį priverstiną lietuvių gabenimą darbams į Vokietiją. Ypatingai visuomenei susirūpinimo sukelia gabenimas moterų, net nepilnamečių moterų. Mes

⁶⁶ Turimas omenyje H.Lohse 1941 m. liepos 28 d. atsišaukimas „Lietuviai!“

prašome Tamstą padaryti žygių, kad priverstinas gabenimas iš Lietuvos nebūtų vykdomas, o gabenimas moterų, kad jis eitų ir savarankiško⁶⁷ darbo tarnybos titulu, būtų visai sustabdytas.

Tas Lietuvos gyvųjų pajėgų gabenimas iš krašto neišvengiamai turi atsiliepti kenksmingiausiu būdu ir į Lietuvos ūkį.

Lietuva visuomet brangino gerus santykius ir gerą sugyvenimą su savo didžiuoju vakarų kaimynu, todėl kiekvienam lietuviui skaudu matyti, kaip vienas po kito griaunami to gero sugyvenimo pagrindai. Tai yra viena iš aplinkybių, kuri vertė mus pasakyti Tamstai šiuo atveju tą, ką mes čia esame pasakę.

/Pas./ Dr. Kazys GRINIUS   /Pas./ Kun. Mykolas KRUPAVIČIUS
Buv. Respublikos Prezidentas.   Buv. Žemės Ūkio Ministeris.

K a u n a s, 1942 m. liepos mėn. 13 d.“

Ponui Pirmajam Generaliniam

T a r e j u i

Nuorašai siunčiami.⁶⁸

K.Griniaus, M.Krupavičiaus ir J.Aleksos 1942 m. lapkričio 9 d. raštas Lietuvos generaliniam komisarui Adrianui von Rentelnui

Publikuojamas dokumentas saugomas Lietuvos centriniame valstybės archyve Pirmojo generalinio tarėjo ir tarėjo vidaus reikalams fonde⁶⁹. Jis išspausdintas mašinarščiu, nepasirašytas, tačiau byloje yra K.Griniaus, M.Krupavičiaus ir J.Aleksos pasirašytas lydraštis, su kuriuo 1942 m. lapkričio 9 d. šis raštas buvo pasiųstas vidaus reikalų generaliniam tarėjui Petruui Kubiliūnui⁷⁰.

Dokumentas jau ne kartą buvo skelbtas, tiražuojant M.Krupavičiaus parengtą publikaciją 1959 m. „Tėvynės sarge“⁷¹. Archyvuose išliko daug jo nuorašų⁷²,

⁶⁷ Turėtų būti: savanoriško.

⁶⁸ Taip tekste. Nuorašai buvo pasiųsti visiems generaliniams tarėjams.

⁶⁹ „Ponui Generaliniam Komisarui Kaune“, 1942 m. lapkričio 9 d., – LCVA, f. R 1549, ap. 1, b. 40, l. 4–10.

⁷⁰ K.Griniaus, M.Krupavičiaus ir J.Aleksos 1942 m. lapkričio 9 d. raštas vidaus reikalų generaliniam tarėjui, – ten pat, l. 3.

⁷¹ M.Krupavičius, Memorandumai hitlerinės okupacijos Generaliniam Komisarui Kaune, – *Tėvynės sargas*, 1959, Nr. 2–3, p. 88–94; M.Krupavičius, dr. K.Grinius, prof. J.Aleksa, Memorandumai Nacių Generaliniam Komisarui Kaune, – *Tėvynės sargas*, 1974, Nr. 1, p. 27–35; Valstybininkas politikos sukuriuose, p. 214–221; Laisvės kovų archyvas, 1991, t. 2, p. 84–88; Prelatas Mykolas Krupavičius (parengė Ada Urbonaitė OSF), Kaunas, 2001, p. 101–107 ir kt.

⁷² „Ponui Generaliniam Komisarui Kaune“, 1942 m. lapkričio 9 d., – MAB, f. 12, saug. v. 4863, l. 1–4; tas pats, – LYA LKP DS, f. 3377, ap. 58, b. 170, l. 1–4; tas pats, – LCVA, f. R 616, ap. 1, b. 53, l. 1–7.

1943 m. jis pasiekė JAV ir Didžiosios Britanijos lietuvius⁷³. Palyginus publikuotą tekstą su archyviniais nuorašais, galima pastebėti redakcinių skirtumų, praleistų frazių, taip pat dalies pastraipos kupiūrą: „Mes dažnai girdime tiek iš vokiškosios administracijos atsakingų asmenų lūpų, tiek ir skaitome vokiečių spaudoje, kad Lietuvių tauta turi būti dėkinga Vokiečių tautai ir kariuomenei, išvadavusiai ją ginklu iš rytų barbaro jungo. Taip, Lietuvių tauta yra dėkinga Vokiečių tautai ir kariuomenei už tą paramą, kurią suteikė ji išvaduojant iš rusų nelaisvės, ji yra dėkinga už tą prieglaudą, kurią rado Vokietijoje lietuvių tautos nariai bolševikų okupacijos metu. Šią dėkingumą Lietuvių tauta įrodė ne žodžiais, bet savo darbais. Jau pirmą karo dieną apie šimtas tūkstančių lietuvių su ginklu rankose stojo kovon su bolševikais už savo laisvę, tuo atsidėkodami ir vokiečiam už pagalbą. Paramą vokiečių kariuomenei Lietuvių tauta teikia ir ligi šiol. Mums atrodo, kad būtų sunku jos nepakankamumą prikišti Lietuvių tautai“.

Tad šį kartą skelbiame visą, nekupiūruotą dokumentą.

Vertimas

Kaunas, 1942.XI.9

Ponui

Generaliniam Komisarui Kaune

Sovietų Sąjungos kariuomenei okupavus Lietuvos valstybės teritoriją, 1940 metų pabaigoje tarp Vokietijos valstybės ir Sovietų Sąjungos vyriausybių buvo sudaryta lietuvių ir vokiečių tautybės gyventojų repatriacijos sutartis. Ši sutartis buvo įvykdyta 1941 m. kovo–gegužės mėnesiais. Pagal šią sutartį iš Vokietijos į Lietuvą atvyko 20.000 asmenų ir iš Lietuvos į Vokietiją išvyko apie 30.000 asmenų. Dėl Sovietų Sąjungoje įvesto boševikinio režimo ir prasidėjusio Lietuvoje teroro išvykusių į Vokietiją asmenų tarpe žymią dalį sudarė lietuvių tautybės asmenys, kurie, gelbėdamiesi nuo bolševikų persekiojimo, ieškojo prieglaudos Vokietijoje. Keičiantis repatriantais, dalį jų kilnojamojo turto susitarimu buvo leista išsivežti, kita kilnojamojo turto dalis ir visas nekilnojamas turtas perėjo valstybės nuosavybėn ir su mažomis išimtimis buvo paskirstytas atkeltiems į Lietuvą iš Vokietijos repatriantams, kurie jau šiandien yra įsikūrę ūkiuose ir susitvarkę taip, kad gali atlikti dedamas jiems prievolės. Tačiau neseniai jų ramus gyvenimas buvo sukrėstas vokiečių administracijos Lietuvoje sumanymu, gražinti į Lietuvą 1941 metais išvykusius iš Lietuvos vokiečių

⁷³ „Ponui Generaliniam Komisarui Kaune“, 1942 m. lapkričio 9 d., – LCVA, f. 648, ap. 2, b. 394, l. 42–45, nuorašas vokiečių kalba tarp Lietuvos pasiuntinybės Londone dokumentų; tas pats, – ten pat, f. 658, ap. 1, b. 107, l. 108–117, nuorašas vokiečių kalba tarp Lietuvos generalinio konsulato Niujorke dokumentų.

tautybės repatriantus ir atiduoti jiems jų ūkius, iškeliant iš tų ūkių dabartinius jų savininkus.

Iškėlimas Lietuvos repatriantų iš jų turimų ūkių buvo pradėtas vykdyti šių metų rugsėjo mėnesį. Tik pradėjus vykdyti tą sumanymą, paaiškėjo, kad jis liečia ne tik buvusius repatriantų ūkius, bet apima daug platesnę ūkių kategoriją. Kaip vykdomieji iškėlimą vokiečių organai yra pranešę iškeliamiems ūkininkams, jų iškėlimo pagrindu laikomas protokolas, surašytas Generalinio Komisarjato Kaune. Pagal tą protokolą, grąžinamiems į Lietuvą vokiečių tautybės repatriantams žeme aprūpinti, be jų prieš repatriaciją turėtų ūkių, imami dar šių kategorijų ūkiai: 1/ lenkų, kurie priklauso aktyviam lenkų elementui, ūkiai, 2/ rusų ir 3/ žydų ūkiai. Teisę spręsti, kas yra lenkas, pasilieka sau vokiečių administracija.

Atkeliamiems į Lietuvą vokiečių tautybės asmenims įkurdinti prie Generalinio Komisarjato Kaune sudarytas Ansiedlungsstab⁷⁴ su pagalbinėmis įstaigomis vietose, o iškeliamų lietuvių įkurdinimu pavesta rūpintis vietos įstaigos. Iškeliami iš ūkių lietuviai, kurie prieš repatriaciją turėjo savo ūkius, gali būti aprūpinami žeme iš buvusių vokiečių ūkių, nuo kurių vokiečiai atsisakys, lenkų aktyvistų, rusų ir žydų ūkių, jei visi tie ūkiai nebus reikalingi vokiečių įkurdinimo reikalams. Tam, kad apgyvendintų tuose ūkiuose lietuvius, reikia iškelti iš jų ligšioliniai valdytojai, o iškėlus tuos valdytojus, ūkiai paimami įkurtos Lietuvos nacionalizuotiems ūkiams valdyti b–vės Landbewirtschaftungsgesellschaft m. b. H. „Ostland“⁷⁵ žinion. Atkeliamieji į tuos ūkius lietuviai verčiami sudaryti su šia bendrove nuomos sutartį. Iškeliami iš ūkių lenkai, tinką darbui, numatyta išvežti į Vokietiją; rusai taip pat paskirti išvežti iš Lietuvos. Iškeliamiems iš ūkių asmenims leidžiama pasiimti: lietuviams – namų apyvokos daiktai, 15 kg maisto kiekvienam iškeliamam asmeniui, 1 karvė, 1 kiaulė ir 5 vištas; lenkams ir rusams leidžiama pasiimti tos pačios normos, tik be karvės; kai kurioms šių kategorijų žmonėms nustatytos dar žemesnės normos. Vadinas, repatriantai negali pasiimti net turto, kurį jie yra atsivežę 1941 metais iš savo ūkių Suvalkijoje ir Klaipėdos krašte.

Iškėlimųjų iš ūkių lenkų ar rusų likimas dar neaiškesnis: visi tinkami darbui žmonės išskiriami ir paimami darbams, maži vaikai, ligonys ir seniai laikomi stovykloje. Vėlesniu Generalinio Komisarjato Kaune parėdymu lietuviai negali būti apgyvendinti tose vietose, kur apgyvendinami vokie-

⁷⁴ T.y. SS Kolonizacijos štabas Kaune. Jis pradėjo veikti 1942 m. kovo pradžioje, gegužės 19 d. prijungtas prie Generalinio komisariato.

⁷⁵ Ostlando žemės tvarkymo bendrovė, įkurta 1942 m. sausio 16 d.

čiai; jie gali būti apgyvendinami į rytus nuo šių vietų. Tai yra ūkininkų iškraustymo ir vokiečių įkurdinimo reikalo formalinė pusė, kiek ji yra paaiškėjusi iš vokiečių administracijos pasisakymų.

Kitaip atrodo faktiškoji to reikalo būklė. Pirmieji vokiečiai buvo atvežti iš Vokietijos į Šakių, Vilkaviškio, Raseinių ir Tauragės apskritis apie rugsėjo mėnesio vidurį. Tuo pat laiku pradėta kelti iš numatytų ūkių jų tikrieji savininkai. Keliamiems su mažais vaikais ir ligonimis, atšalusiam ir lietingame ore, pablogėjusiais rudens keliais tenka keliauti kelias dienas; tuo išvežamųjų gyvybė statoma pavojun. Pats iškėlimas vykdomas ir naktimis. Atvykę pareigūnai duoda iškeliamiems trumpą laiką, kai kuriems 15–20 minučių pasiruošti kelionei. Suprantama, naktį nelaukta užklupti žmonės neišnaudoja nė to trumpo laiko ir išvežami iš ūkių pusnuogiai ir be maisto. Yra atsitikimų, kad kraustytojai neleidžia išvežamiems pasiimti net tų normų, kurios yra nustatytos aukščiau minėtame protokole. Po ilgos ir varginančios kelionės žmonės atvežami į paskirtą jiems gyventi vietą, jie čia saugomi lyg kokie nusikaltėliai. Jiems duodami butai visai netinkami žmonėms gyventi. Pavyzdžiui, iš Alytaus apskrities išvežtieji žmonės apie 3 savaites buvo laikomi Alytaus aerodrome be tinkamos pastogės. Čia buvo atrinkti visi darbingi vyrai ir moterys ir pasiųsti į Kybartus darbams, o likusieji 210 asmenų pervežti į Radviliškio durpyno barakus. Barakai pastatyti iš lentų ir visiškai nepritaikinti žmonėms gyventi žiemą. Kiekvienam žmogui paskirta barakuose po 1,2 kv. m. ploto. Tokiu būdu iškeltieji iš savo ūkių žmonės laikomi blogesnėse sąlygose net kaip rusų belaisviai ir nežino, koks likimas jų laukia rytoj.

Patį iškėlimą vykdyti vokiečių administracija verčia vietos įstaigas – apskričių viršininkus, policiją ir net savisaugos dalinius. Yra atsitikimų, kad policija atsakė vokiečių administracijos įsakymus vykdyti, laikydama, kad iškėlimas daromas be teisinio pagrindo. Policijai grasoma didelėmis bausmėmis. Šitokiais metodais tik demoralizuojamos vietos įstaigos. Čia suminėti faktai tai tik kelios nuotrupos iš ūkininkų kėlimo istorijos. Tokių faktų būtų galima daug pririnkti.

Šiandien lietuvių tauta yra pastatyta į tokias sąlygas, kuriose ji neturi jokios oficialios institucijos, jokios visuomeninės organizacijos, kuri galėtų pareikšti jos nusistatymą opiais ir svarbiais Lietuvių tautai klausimais. Dėl to mes, žemiau pasirašę, esame priversti pasisakyti šiuo skaudamu klausimu. Esame visiškai įsitikinę, kad mūsų nuomonė šiuo klausimu pilnai atitinka ir plačios lietuviškosios visuomenės nusistatymą.

1. Vokiečių gražinimą į Lietuvą mes laikome Lietuvos kolonizacijos pradžia vokiečiais. Kad tai nėra tuščias mūsų spėjimas, o gryna tikrovė, patvirtina patys oficialūs Vokietijos sluoksniai. Šiandien dažnai apie tai skaitome vokiečių spaudoje ir girdime atsakingų asmenų kalbose. Vokiečių žurnale „Deutsche Arbeit“, kuris skiriamas kolonizaciniams reikalams rytuose, SS–Reichsfuerer įdėjo tokį įvadą: Mūsų uždavinys yra ne germanizuoti rytus senąja prasme, t. y. čia gyvenantiems žmonėms primesti vokiečių kalbą ir vokiškus įstatymus, bet rūpintis, kad rytuose gyventų tik žmonės, kurie yra tikrai vokiško, germaniško kraujo“. Gryno vokiško kraujo rytuose nėra, vadinasi, jis turi būti perlietas iš Vokietijos. Kyla klausimas, koks likimas laukia vietos tautas. Į tą klausimą SS oficialusis organas „Das schwarze Korps“⁷⁶ savo š. m. 34 Nr. straipsnyje „Germanizuoti?“ duoda aiškų atsakymą. Ten rašoma „Modernaus laiko skaičių sąvokoje tokios tautos tėra tik atskiri lašai ant karšto akmens. Jos yra tik išsivystymo daigai, bet ne vaisiai“ /“Naujoji Lietuva“, 1942.9.10. Nr. 214/. Vadinasi, rytuose gyvenančios tautos geriausiu atveju turės būti išstumtos iš savo gyvenamųjų vietų dar toliau į rytus. Valstybės sekretorius Backe⁷⁷ savo kalboje, pasakyoje š. m. liepos 19 d. vienoje Dunojaus aukštupio srities demonstracijoje, tarp kitko pareiškė: „Šiandien mes esame atsidūrę posūkyje. Mūsų kariuomenės vienkartinį pastangų dėka erdvės siaurumo tėvynėje klausimas yra išspręstas. Tuo pačiu ir vokiečių ūkininkija atsidūrė prieš didelius uždavinius, naująsias sritis apgyvendinti ir laimėti vokiškumui... Šiandien rytuose turimoji sritis nedelsiant reikalauja, kad ji būtų paversta vokiška ir kad vokiečių ūkininkija į naująją sritį įlietų naujojo kraujo“. /“Į Laisvę“, 1942.7.20. Nr. 166/.

Galėtume surašyti visą eilę vokiečių oficialinių asmenų aiškių ir nedviprasmiškų pasisakymų tuo klausimu, bet mums atrodo, kad pilnai pakaks jau ir tų kelių citatų.

Iš to fakto, kad vokiečiams duodami dažnai ne jų anksčiau prieš repatriaciją turėti ūkiai, kad tose vietose, kur įkurdinami vokiečiai, lietuvius įkurdinti draudžiama, kad tarp gražinamų vokiečių repatriantų ūkininkų yra ir tokių, kurie nesupranta nė vieno lietuviško žodžio, kad tokių vokiečių kasdien atsiranda Lietuvos miestuose, kur jiems vienu ar kitu titulu duodama valdyt Lietuvos valstybinės ar bolševikų nacionalizuotos

⁷⁶ Oficialus SS savaitraštis, leistas 1935–1945 m., platintas nemokamai (tiražas 1944 m. siekė 750 tūkst. egz.).

⁷⁷ Herbert Backe (1896–1947), nacistinės Vokietijos vyriausybės narys, Rusijos ekspertas; 1942–1945 m. – maitinimo, žemės ūkio ministras.

privatinės įmonės, kurios ligi šiol buvo valdomos lietuvių, galima spręsti, kad čia turima reikalo ne su paprastu vokiečių repatriantų gražinimu, apie kurį kalba atitinkami vokiečių administracijos Lietuvoje asmenys, bet su kolonizacija, apie kurią kalba valstybės sekretorius Backe ir anksčiau cituotas „Das schwarze Korps“ straipsnis: „Reichas šimtus tūkstančių vokiečių ūkininkų iš neplaningai išmėtytų ir pavojingų sričių parsikvietė pas save, juos sutvarkė ir dabar planingai paskirsto į rytus“.

Kai 1940 ir 1941 metais dėl Lietuvoje susidėjusių politinių sąlygų ir dėl siautusių bolševikų teroro pasidarė nebesaugu, Vokietija, norėdama apsaugoti savo tautiečius nuo gresiančio pavojaus, buvo priversta juos iš pavojingų vietų perkelti į Vokietiją; kartu su vokiečiais išvyko ir nemažas lietuvių skaičius, kuriems grėsė bolševikų pavojus. Šiandien tas pavojus jau yra išnykęs, bolševikai vokiečių ir jų sąjungininkų kariuomenių nustumti kelis šimtus kilometrų į rytus, todėl suprantama, kad visi išvykusieji iš Lietuvos repatriantai, tiek vokiečių tautybės asmenys, tiek ir lietuviai dabar nori grįžti į Lietuvą, į savo anksčiau gyventąsias sritis. Tačiau šiandien matome kitonišką vaizdą: vokiečių tautybės repatriantai keliami į Lietuvą, o Suvalkijos ir Klaipėdos krašto ūkininkai stumiami dar toliau į rytus.

Čia dar tenka paminėti, kad tiems lietuviams /gryno kilimo/, kurie bolševikų terorizuojami pabėgo į Vokietiją, ne tik kad negražinamos jų nuosavybės Lietuvoje, bet dar visiškai uždraudžiama grįžti į savo tėvynę.

Mes dažnai girdime tiek iš vokiškosios administracijos atsakingų asmenų lūpų, tiek ir skaitome vokiečių spaudoje, kad Lietuvių tauta turi būti dėkinga Vokiečių tautai ir kariuomenei, išvadavusiai ją ginklu iš rytų barbaro jungo. Taip, Lietuvių tauta yra dėkinga Vokiečių tautai ir kariuomenei už tą paramą, kurią suteikė ji išvaduojuojant iš rusų nelaisvės, ji yra dėkinga už tą prieglaudą, kurią rado Vokietijoje lietuvių tautos nariai bolševikų okupacijos metu. Šitą dėkingumą Lietuvių tauta įrodė ne žodžiais, bet savo darbais. Jau pirmą karo dieną apie šimtas tūkstančių lietuvių su ginklu rankose stėjo kovon su bolševikais už savo laisvę, tuo atsidėkodami ir vokiečiam už pagalbą. Paramą vokiečių kariuomenei Lietuvių tauta teikia ir ligi šiol. Mums atrodo, kad būtų sunku jos nepakankamumą prikišti Lietuvių tautai. Ji yra giliai sujaudinta aukščiau paminėtų Lietuvos kolonizacijos reiškinių ir visur pradeda jausti vokiečių administracijos veiksmų nesuderinamumą su pagrindiniu lietuvių tautos siekimu – atstatyti Lietuvos nepriklausomybę, kuriai jokios aukos lietuviui nėra didelės, ir išlaikyti savo žemę, už kurią jis yra amžiais kovojęs.

2. Reikia pastebėti dar vieną reiškinį. Suprantamas dalykas, kad Lietuvos kolonizacija vykdoma vokiečių valdžios planais. Tačiau vokiečių administracija Lietuvoje visokiais būdais stengiasi sudaryti įspūdį tiems kolonizacijos planų paliestiems Lietuvos piliečiams, kad kolonizacija vykdoma Lietuvos valstybės savo iniciatyva. Ūkininkų iškėlime verčiami dalyvauti apskričių viršininkai, žemės tvarkytojai, policija ir net lietuvių savisaugos batalionai, – visa tai daroma, naudojant grasinimus ir prievartą. Suprantama, kad verčiamų dalyvauti tame darbe lietuvių valdininkų padėtis darosi morališkai nepakenčiama.

Lietuvių tauta su dideliu susijaudinimu klausosi žinių apie masinius lietuvių ir lenkų ūkininkų iškėlimus iš jų ūkių ir namų. Lietuvių tauta negali pritarti tokioms priemonėms, lygiai kaip ji nepritaria priemonėms, taikomoms Lietuvos žydams.

3. Lietuva jau nuo žilos senovės yra žemės ūkio kraštas. Apie 80% visų Lietuvos gyventojų verčiasi žemės ūkiu. Net ir miestų gyventojai stengiasi įsigyti mažesnę ar didesnę žemės sklypą, kurį jie rūpestingai apdirba ir tvarko. Lietuvis yra organiškai susigyvenęs su sava žeme ir ją pamilęs. Atplėšimas nuo savos žemės yra jo moralinė mirtis. Žinodami tatau, net bolševikai okupacijos metu nesikėsino paimti visą ūkininkų žemę, nors žemės naudojimo sukolektyvinimas buvo vienas jų pagrindinių uždavinių. Tiesa, visą žemę bolševikai nacionalizavo, bet vis tik paimti jos nesikėsino. Ji buvo palikta nemokamam amžinam ūkininkų naudojimui. /Iš deklaracijos, paskelbiant žemę visos tautos nuosavybe/.

Šiandien matome kitą vaizdą. Ūkininkų žemė imama ir atiduodama atkeliantiems iš Vokietijos repatriantams be jokio teisėto pagrindo. Vokiečių administracija kalba apie anksčiau minėtą protokolą ir kažkokias instrukcijas, kaip teisinį pagrindą, bet nei protokolai, nei instrukcijos niekur nepaskelbti ir niekam nežinomi, o jeigu ir būtų paskelbti, mums atrodo, jie vis tiek negalėtų sudaryti teisėto pagrindo tokiai skaudžiai operacijai, kokia dabar daroma.

4. Jau greitai sueis pusantrų metų, kaip okupacinė vokiečių valdžia tvarko Lietuvos ūkinį gyvenimą, tačiau reikia pasakyti, kad per visą tą laiką ji nepadarė nieko tokio, kas nuramintų lietuvių ūkininką ir sudarytų jam bent elementarines darbo sąlygas. Priešingai, ji palaiko bolševikų okupacijos metu per nacionalizaciją sudarytą chaosą, tuo pastatydama Lietuvos ūkininką į tokias sąlygas, kuriose jis nežino, kas jo laukia rytoj. Atitinkamų Lietuvos administracijai⁷⁸ /deja, buvusių/ ne kartą buvo nuro-

⁷⁸ Taip tekste, turi būti: institucijų.

dyta vokiečių administracijai neigiami reiškiniai Lietuvos ūkininkų gyvenime, prašant juos pašalinti, bet iš jos pusės nesulaukta tinkamo dėmesio. Dėl to Lietuvos ūkis sparčiu tempu krinta, jo produkcija mažėja, gyvas ir negyvas inventorius nyksta. Prie ūkio kritimo prisideda vokiečių pradėtoji kolonizacija. Kolonizacijos banga palietė visą Lietuvos teritoriją ir daugelį Lietuvos ūkininkų. Ir likusieji kolonizacijos nepalieti ūkininkai nėra tikri, kad rytoj neištiks jų kaimyno likimas. Suprantama, kad tokiose sąlygose negali būti nė kalbos ne tik apie ūkio produkcijos kėlimą, bet ir apie išlikimą tokia lygyje, kokiame jis yra šiandien. Dėl ūkio irimo nukentčia ne tik viso krašto interesai, bet tas atsiliepia ir į vokiečių kariuomenės aprūpinimą, prie kurio savo stambiu įnašu prisideda ir Lietuvos ūkis.

Šių minčių vedami, mes prašome:

1. Sustabdyti Lietuvos žemių kolonizaciją.
2. Gražinti išskeltiems ūkininkams jų ūkius, neatsižvelgiant į jų tautybę.

Šio laiško nuorašai – vertimai pasiunčiami kartu p. p. generaliniam tarėjams.

Pasirašė Dr. K.Grinius
Buv. Lietuvos Respublikos
Prezidentas

Pas. Kun. M.Krupavičius
Buv. Lietuvos Žemės Ūkio
Ministeris

Pas. Prof. J.Aleksa
Buv. Lietuvos Žemės Ūkio
Ministeris

A.Rentelno 1942 m. lapkričio 18 d. raštas K.Griniui, M.Krupavičiui ir J.Aleksai

Šio dokumento originalas yra saugomas LCVA Lietuvių aktyvistų fonde (f. R739, ap. 1, b. 2, l. 24). Jį yra paskelbęs istorikas S.Buchaveckas⁷⁹ kartu su minėtu liepos 13 d. memorandumu P.Kubiliūnui. Publikacijos autorius klaidingai nurodė dokumento signatūrą ir gerokai pagedavo jo rašybą. Dokumentą taip pat yra publikavęs istorikas Gediminas Ilgūnas monografijoje apie K.Grinių⁸⁰, taip pat nenurodydamas tikslaus šaltinio ir praleisdamas jo pradžia.

⁷⁹ S.Buchaveckas, K.Grinių antinacinė veikla 1941–1944 m., – *Lituanistica*, 1993, Nr. 2, p. 90–91.

⁸⁰ G.Ilgūnas, Kazys Grinius, Vilnius, 2000, p. 445–446.

DER GENERALKOMISAR
in Kaunas.

Vertimas
Nuorašas

P. P.

Kaunas, 1942 m. lapkričio 18 d.

Dr. Kaziui GRINIUI,
Mykolui KRUPAVIČIUI,
Prof. Jonui ALEKSAI

Savo man rašytame rašte iš 1942.XI.14⁸¹ Jūs prašote dviejų dalykų. Pirmąjį Jūsų prašymą – sustabdyti lietuviškos žemės kolonizavimą – aš dėl to negaliu patenkinti, kad toks lietuviškos žemės kolonizavimas iš viso nėra įvykęs. Tera gražinta tik palyginus nedidelis skaičius vokiečių ūkininkų, kurie iš seno Lietuvoje gyveno. Tas gražinimas vyko, vykdant agrarinės politikos reikalavimus, kurie Jums iš Jūsų ankstyvesnio veikimo, vykdant žemės reformą, turėtų būti žinomi. Be to, lietuviški organai irgi pasodinę į nelietuvių ūkius palyginus mažą skaičių lietuvių, kurie anksčiau negyveno Lietuvoje. Todėl čia negali būti kalbos apie lietuviškos žemės kolonizavimą, nebent priešingai – apie jos gražinimą.

Savo raštu Jūs atvirai stojate prieš teisėtą šių Lietuvos vokiečių ir lietuvių reikalą ir todėl antrame savo prašyme, liečiančiame nežymų skaičių ūkininkų, turėjusių savo vietą užleisti anksčiau minėtiems, vienprasmiai pareiškiant pageidavimą, kad jie, nepaisant tautybės, būtų sugražinti į savo ūkius. Apie juos kalbėdami, Jūs praktiškai galite turėti galvoje tik žydus ir lenkus, ką ir savo rašto 8 puslapyje atvirai pripažįstate. Tuo Jūs paniekinate lietuvių tautos jausmus, kurie žydų ir lenkų atžvilgiu turi karčių prisiminimų ir kurie nuo abiejų nori būti apsaugoti. Norėdami šį faktą užtušuoti Jūs savo rašte iškraipote faktus ir imatės piktos neteisybės, pav. apie repatrijantų gražinimą į ūkius, apie nušalintų ūkininkų patalpinimą, cituojate falsifikuotus straipsnius ir t. t., todėl apie šiuos reikalus turiu atsakyti su Jumis kalbėtis.

Galiu Jums priminti faktą, kad ne tik vokiečių civilinė valdžia Lietuvoje, bet ir visa vokiečių tauta tiek lietuviškai savivaldai, tiek ir visai lietuvių tautai reiškia tokius pat draugiškus jausmus, kokius iš savo pusės reiškia lietuviška savivalda ir lietuviai gyventojai vokiečiams. Didelė lietuvių parama vokiečių karinei vadovybei prieš bolševikus ir ypatingai lietuvių ūkininkų prievolių pildymas yra geriausi tų draugiškų jausmų liudytojai, nepaisant to, kad mes visi šiuose karo laikuose turim pakelti daug sunkumų.

⁸¹ Raštas A.Rentelnui buvo datuotas 1942 m. lapkričio 9 d. Pasak Z.Toliušio, jis buvo pasiųstas registruotu laišku, tad greičiausiai generalinis komisaras atsakė į lapkričio 14 d. gautą raštą.

Kadangi Jūs užsistojate žydus ir lenkus, aš esu priverstas apsaugoti ne tik vokiečių, bet kartu ir lietuvių interesus, tuo labiau kad iškreipti faktai ir neteisybės Jūsų rašte parodo Jūsų siekimą iššaukti nesusipratimus ir tuo kenkti bendrai kovai prieš bolševizmą. Šis Jūsų siekimas įrodomas ypač tuo, kad Jūs savo raštą išsiuntinėjot visiems p. p. generaliniams tarėjams. Jau šitas kolektyvinio rašto išsiuntinėjimo faktas pakankamai įrodo, kad Jūsų veikimo svarbiausias motyvas nebuvo objektyvi, kurianti kritika, bet priešingai – jums rūpėjo nepatikrintų klaidingų tvirtinimų, gandų perdavimu sukelti neramumus, nors Jūsų tvirtinimų klaidingumas, arčiau juos patikrinus, būtų buvęs lengvai įrodytas.

Kad šiuo mėginimu sukelti neramumus gali būti pasitarnauta tik bolševizmui, tuo p. Krupavičius, kuris nesivaržė, priešingai bendrai žmoniškiems, o ypač lietuviškiems interesams, savo 1940.X.7 d. raštiškame pasiūlyme bolševikams siūlyti sudaryti bendrą paktą tarp bažnyčios ir bolševizmo, išduodant Kultūrą ir Krikščionybę, gali neabejoti, lygiai kaip tuo gali neabejoti tie marksistinių pažiūrų žmonės, kurie į jo draugiją įeina. Tačiau tie milijonai teisingų žmonių, kurie trokšta išvaduoti pasaulį nuo bolševizmo maro, turi teisę reikalauti, kad jie nuo tokių žmonių būtų apsaugoti.

Todėl aš esu priverstas uždrausti Jums gyventi Lietuvos generalinėj srityj iki tol, kol bolševizmas bus galutinai sunaikintas, ir duoti Jums progos per tą laiką praktiškai darbu, jei tokį sugebat dirbti, įrodyti, kad Jūs pasiruošę remti karines pastangas prieš bolševizmą.

/pas./ Dr. von Renteln.

Generalinio komisaro A.Rentelno 1942 m. lapkričio 27 d. raštas generaliniams tarėjams

Šis dokumentas saugomas Lietuvių aktyvistų fronto fonde (LCVA, f. R 739, ap. 1, b. 2, l. 25). Jis išspausdintas mašiniškai, nuorašas nepasirašytas.

DER GENERALKOMMISSAR

in Kauen

2 P 2326/42

Kaunas, 1942.XI.27.

Pirmajam Generaliniam Tarėjui Vidaus Reikalams p. KUBILIŪNUI⁸²,

Finansų Generaliniam Tarėjui p. Dr. MATULIONIUI⁸³,

⁸² Petras Kubiliūnas (1894–1946).

⁸³ Jonas Matulionis (1898–1980).

Darbo ir Socialinių Reikalų Gen. Tarėjui p. Dr. PAUKŠČIUI⁸⁴,
Švietimo Generaliniam Tarėjui p. Dr. GERMANTUI⁸⁵,
Maitinimo ir Žemės Ūkio Gen. Tarėjui p. RAMANAUSKUI⁸⁶,
Teisingumo Generaliniam Tarėjui p. Dr. MACKEVIČIUI⁸⁷,
Susisiekimo Generaliniam Tarėjui p. GERMANUI⁸⁸,
Administracijos kontrolės Gen Tarėjui p. PUODŽIUI⁸⁹.

P.P.Dr. Kazys Grinius, Krupavičius ir Aleksa 1942 m. lapkričio 14 d. man prisiuntė raštą, iš kurio aiškėja, kad jo vertimo nuorašus jis įteikė ir Jums.

Siunčiu mano atsakymo nuorašą Jūsų žiniai.

Ponui Dr. Griniui, jo prašymu, atsižvelgdamas į jo senyvą amžių ir jo duotą raštišką pasižadėjimą susilaikyti nuo tolimesnio politinio veikimo, leidau toliau gyventi Lietuvos Generalinėje srityje, su sąlyga, kad jis apsigyvens kaime.

/pas./ Dr. von Renteln

Nuorašas tikras: pas. Schulz
Reicho tarnautoja

Spaudas.

Savitarpinės pagalbos komiteto vadovų 1942 m. lapkričio 28 d. raštas generaliniam komisarui A.Rentelnui ir pastarojo gruodžio 15 d. atsakymas

Savitarpio pagalbos komiteto vadovų 1942 m. lapkričio 28 d. raštą generaliniam komisarui pirmą kartą paskelbė M.Krupavičius kartu su lapkričio 9 d. memorandumu A.Rentelnui⁹⁰, vėliau šie dokumentai visada būdavo perspausdinami kartu⁹¹. Šią publikaciją reikia patikslinti. 1959 m. komentuodamas skelbiamą dokumentą M.Krupavičius nurodė vien jį pasirašiusio Savitarpi-

⁸⁴ Jonas Paukštys (1904–1975).

⁸⁵ Pranas Germantas-Meškauskas (1903–1945).

⁸⁶ Augustinas Ramanauskas.

⁸⁷ Mečislovas Mackevičius (g. 1906).

⁸⁸ Kazys Germanas (1897–1980).

⁸⁹ Stasys Puodžius (1896–1943).

⁹⁰ M.Krupavičius, Memorandumai hitlerinės okupacijos Generaliniam Komisarui Kaune, – *Tėvynės sargas*, 1959, Nr. 2–3, p. 95.

⁹¹ M.Krupavičius, dr. K.Grinius, prof. J.Aleksa, Memorandumai Nacių Generaliniam Komisarui Kaune, – *Tėvynės sargas*, 1974, Nr. 1, p. 35; Valstybininkas politikos sūkurioose, p. 222 ir kt.

nės pagalbos Vyriausiojo komiteto pirmininko prof. Igno Končiaus pavardę, matyt, todėl vėlesnėse publikacijose ši pavardė įterpta į dokumento tekstą. Išlikusiame nuoraše (Lietuvos istorijos institutas, M.Krupavičiaus fondas: f. 54, saug. vien. 10, l. 13) pasirašiusiųjų pavardės nenurodytos, tik pareigos. Raštą A.Rentelnui pasirašė trys Savitarpinės pagalbos komiteto atstovai: reikalų vedėjas (šias pareigas tuo metu ėjo Vytautas Stanevičius), Vyriausiojo komiteto pirmininkas (I.Končius) ir Sveikatos globos skyriaus valdytojas (gydytojas Balys Matulionis).

Generalinio komisaro A.Rentelno atsakymas Savitarpinės pagalbos Vyriausiojo komiteto pirmininkui prof. I.Končiui į lapkričio 28 d. raštą iki šiol nebuvo publikuotas. Jo vertimo nuorašas išliko tarp Lietuvos pasiuntinybės Londone dokumentų⁹².

1942 m. lapkričio m. 28 d.

Ponui
Generaliniam Komisarui Kaune
Per p. Pirmąjį Generalinį Tarėją

Patirtomis žiniomis buv. Lietuvos Respublikos Prezidentas Dr. K.Griņius, buv. Žemės Ūkio Ministeriai Kun. M.Krupavičius ir Prof. J.Aleksa atatinkamu vokiečių organo nutarimu išstardyti ir išstremti: Dr. K.Griņius iš Kauno, Kun. M.Krupavičius ir Prof. J.Aleksa iš Lietuvos už Tamstai įteiktą memorandumą. Kiek teko patirti, memorandume iškeltas Lietuvos kolonizacijos klausimas, taip pat paliesti Lietuvos nepriklausomybės ir kiti klausimai.

Savitarpinė Pagalba, kaip vienintelė lietuvių visuomenės organizacija, laiko savo šventa pareiga pareikšti Tamstai, p. Generalini Komisare, kad memorandume išdėstytos mintys yra ne tik jų, pasirašiusiųjų asmenų nuomonė, bet visos lietuvių tautos aiškus nusistatymas.

Mes esame giliai įsitikinę, kad ištrėmimas visoje Lietuvoje geriausių žmonių, didžiai nusipelnusių lietuvių tautai ir turinčių jos pilną pasitikėjimą, už jų pasirinktą legalų skaudžių klausimų kėlimo kelią, giliai sujaudino lietuvių visuomenę ir sukėlė joje didelį nusivylimą. Mes manome, kad šios dienos sąlygose tatai nėra nei lietuvių tautos, nei vokiečių administracijos Lietuvoje interesus.

Pasirašė Reikalų vedėjas. Nariai: Vyr. Komiteto Pirmininkas
Sveikatos Globos Skyriaus Valdytojas

⁹² A.Rentelno 1942 m. gruodžio 15 d. raštas I.Končiui, – LCVA, f. 648, ap. 2, b. 394, l. 49.

Vertimas

Kaunas, 1942 m. gruodžio mėn. 15 d.

DER GENERALKOMMISSAR

in Kauen

2 P 3189/42

Vietinės Savitarpinės Pagalbos

Vyriausio Komiteto Pirmininkui Ponui prof. Ig. Končiui

K a u n e

Per Poną Pirmąjį Generalinį Tarėją.

Savo 1942 m. lapkričio mėn. 28 dienos raštu Jūs pasisakote prieš mano nutarimu palieptą p. Dr. Griniaus ištrėmimą iš Kauno ir p. Krupavičiaus bei p. Aleksos ištrėmimą iš Lietuvos Generalinės Srities, iškeldami motyvą, kad minėtų ponų memorandume išdėstytos mintys yra visos Lietuvių Tautos nusistatymas. Drauge Jūs savo rašte minite, kad šiame memorandume „kaip teko girdėti“ („dem Vernehmen nach“) „esą“ iškelti Lietuvos kolonizacijos klausimai, taip pat Lietuvos nepriklausomybės ir kt. klausimai. Iš to aš sprendžiu, kad Jums memorandumo turinys ir jame išdėstytos mintys visiškai nėra žinomos, nes Lietuvos nepriklausomybės klausimas memorandume nėra paliestas.

Turiu pareikšti savo nustebimą, kad Jūs, o su Jumis Vyriausiojo Komiteto nariai, stojate už reikalą, prieš tai kuo tiksliausiai apie jį nepasitikrinę.

Ta aplinkybė, kad memorandumo autoriai, Jūsų nuomone, ankstyvesniais laikais nusipelnė Lietuvių Tautai, neduoda teisės šiandien pareikšti savo nuomonės politiniais ir ūkiniais klausimais tokioj formoj, kurioj nesimato jokio objektyvumo ir kuri remiasi tikrai nepatikrintais gandai. Per tardymą visi trys ponai prisipažino, kad jie nėra patikrinę jiems praneštų gandų.

Savo nusistatymą dėl šio memorandumo aš minėtiems ponams pareiškiau raštu ir to rašto nuorašą pasiunčiau ponams Generaliniams Tarėjams. Palieku Jūsų nuožiūrai susipažinti su mano raštišku atsakymu pas p. Pirmąjį Generalinį Tarėją.

/pas./ Dr. von Renteln

